

ΤΕΣΥ ΜΠΑΪΛΑ

ΒΑΣΙΣΜΕΝΟ
ΣΕ ΑΛΗΘΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Άγριες Θάλασσες

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: Άγριες Θάλασσες
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Τέσου Μπάλα
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Κατερίνα Δουρίδα
ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Θοδωρής Πιτσιρίκος
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Γιάννης Χούμας, αυθεντικά
αντικείμενα από το αρχείο της οικογένειας Χούμα
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Μερσίνα Λαδοπούλου

© Τέσου Μπάλα, 2016

© Εικόνας εξωφύλλου: Algefoto, abimages/shutterstock

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2016

Πρώτη έκδοση: Μάιος 2016, 3.000 αντίτυπα

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-1436-2

Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-1437-9

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοίου 121, 144 52 Μεταμόρφωση

Βιβλιοπωλείο: Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα

Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr

www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head Office: 121, Tatoiou Str., 144 52 Metamorfossi, Greece

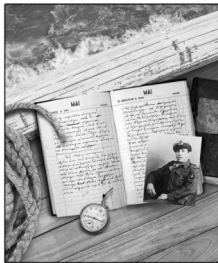
Bookstore: 13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece

Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr

www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

ΤΕΣΥ ΜΠΑΪΛΑ

Άγριες Θάλασσες

*Στον μικρούλη μου Ιάσωνα Μαροδάκη,
που με το χαμόγελό του
μας κάνει να ελπίζουμε
ότι η νέα γενιά θα πορευτεί
στα ίχνη των ανώνυμων ηρώων.*

*Αράξαμε σ' ακρογιαλιές γεμάτες αρώματα νυχτερινά
με κελαηδίσματα πουλιών, νερά που αφήνανε στα χέρια
τη μνήμη μιας μεγάλης εντυχίας.
Μα δεν τελειώναν τα ταξίδια.
Οι ψυχές τους έγιναν ένα με τα κουπιά και τους σκαρμούς
με το σοβαρό πρόσωπο της πλώρης
με τ' αυλάκι του τιμονιού
με το νερό που έσπαζε τη μορφή τους.
Οι σύντροφοι τέλειωσαν με τη σειρά,
με χαμηλωμένα μάτια. Τα κουπιά τους
δείχνουν το μέρος που κοιμούνται στ' ακρογιάλι.*

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ,
«Αργοναύτες»

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

ΕΝΑΣ ΛΑΟΣ ΓΡΑΦΕΙ ΙΣΤΟΡΙΑ με τις πράξεις του: Όταν συνεχίζει να ελπίζει, όταν παλεύει και αισιοδοξεί, όταν μέσα στο πιο βαθύ σκοτάδι κοιτάζει κατάματα το φως, και το διεκδικεί κυρίως, όμως, όταν δεν αφήνει τον φόβο να τον κυριεύσει και δεν υποτάσσεται σε ό,τι τείνει να επιβουλευτεί την ύπαρξή του και τη μακραίωνη πορεία του.

Έχοντας αυτά κατά νου ξεκίνησα να γράψω για τον Μιλτιάδη Χούμα, τον καπετάνιο που έδρασε ως μέλος της αντιστασιακής οργάνωσης *Διαφυγή*, ένα άτομο που δε διεκδικεί το ατρόμητο του υπερήρωα, αλλά αντιπροσωπεύει τον άνθρωπο που πήρε την απόφαση στη ζωή του «να φυλάει Θερμοπύλες» με οποιοδήποτε τίμημα.

Ένας απλός νησιώτης ήταν που αναμετρήθηκε με τις προσωπικές του φιλοδοξίες, και τις απαρνήθηκε, για να αφιερωθεί στον αγώνα ενάντια στον ναζισμό και στις δυνάμεις του Άξονα που τον υπηρετούσαν.

Μέσα στη δίνη του πολέμου, ο Μιλτιάδης Χούμας διέθεσε το καίκι του, την *Ευαγγελίστρια*, και όργωσε τις ελληνικές θάλασσες προκειμένου να βοηθήσει στη διαφυγή Άγγλων και Ελλήνων αγωνιστών, όταν, μετά τη Μάχη της Κρήτης τον Μάιο του 1941, πολλοί Έλληνες και Σύμμαχοι, αποκλεισμένοι στην κατεχόμενη Ελλάδα, προσπάθησαν να διαφύγουν με κάθε μέσο στη Μέση Ανατολή, για τη συνέχιση του αγώνα.

Ο Μιλτιάδης, με μεγάλη αποφασιστικότητα, μπήκε στο πέλαγος του κινδύνου και ξανοίχτηκε, γνωρίζοντας τις πιθανές συνέ-

πειες· και με το ίδιο θάρρος αποσύρθηκε στην ανωνυμία του βίου του όταν τελείωσαν όλα, και δε μίλησε ποτέ ξανά για όσα είχε κάνει, ούτε και όταν η βρετανική κυβέρνηση τον παρασημοφόρησε σε ειδική τελετή στο λιμάνι του Πειραιά.

Η οργάνωση στην οποία εντάχθηκε, η *Force A*, ήταν συμμαχική. Ο ταγματάρχης Michael Woodbine Parish ήταν αυτός που μύησε τον καπετάν Μιλτιάδη Χούμα, και συγκρότησε τον στολίσκο των καϊκιών στο Κιόστε της Μικράς Ασίας.

Ο Michael Woodbine Parish πήρε μέρος στη Μάχη της Κρήτης το 1941. Στη συνέχεια είχε την ευθύνη της οργάνωσης Διαφυγή, που ήταν παρακλάδι της *Force A*. Στη δράση του αναφέρεται ο ίδιος στο βιβλίο του, που δίνεται στο βιβλιογραφικό σημείωμα και το οποίο υπήρξε βασική πηγή της ιστορίας μου, καθώς και στην άκρως απόρρητη έκθεσή του για τα γεγονότα, την οποία συνέταξε και απηύθυνε προς τις Βρετανικές Αρχές, και βρίσκεται στο αρχείο της οικογένειας Χούμα.

Τον Σεπτέμβριο του 1943, στα γεγονότα της προσωρινής απελευθέρωσης της Σάμου, τραυματίστηκε βαριά. Νοσηλεύτηκε και μεταφέρθηκε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης όπου παρέμεινε έως τη λήξη του πολέμου. Μετά τον πόλεμο, κάθε χρόνο επισκεπτόταν την Ελλάδα. Η κόρη του Καρολίνα παντρεύτηκε Έλληνα, τον Γεώργιο Ζέγκο, και κατοικούν μόνιμα στη Σαλαμίνα.

Ο ταγματάρχης Parish πέθανε το 1994 στην Ελλάδα, που αγαπούσε υπερβολικά.

Ο John Capes, ο μοναδικός επιζών από το υποβρύχιο Περσεύς, συναντήθηκε με τον καπετάν Χούμα, καθώς εκείνος ανέλαβε τη μεταφορά του στα τουρκικά παράλια από την Κεφαλλονιά, όπου κρυβόταν.

Η εξιστόρησή μου ακολουθεί τα γεγονότα, και οι περισσότεροι άνθρωποι που τον βοήθησαν αναφέρονται με τα ονόματά τους και στο βιβλίο μου. Στην πραγματικότητα, όμως, τον βοήθησαν περισσότεροι, που για λόγους οικονομίας δεν αναφέρονται. Τα ονόματά τους είναι: *Γεράσιμος Βαλλιάνος, Χαράλαμπος Βαλ-*

λιάνος, Μιλτιάδης Χαρεράς, Κωνσταντίνος Μαλλιαγρός, Αδελφοί Φωκά, Μαρίνος Πνιατώρος, Νικόλαος Χαλδάς, Σταύρος Χαλδάς, Ιωάννης Κρητικός και Διδώ Κρητικού, Ιωάννης Πολλάτος, Ευαγγελία Πολλάκη και Κλειώ Πολλάκη, Φίλιππος Μπαζίγος, Μαρίνος Κοσμετάτος και Ελένη Κοσμετάτου, Γεράσιμος Ραζής, Ενάγγελος Θωμάτος, Γεώργιος Μεταξάς, Νικόλαος Μεταξάς, Ενάγγελος Πυλαρινός, Γεράσιμος Βανδώρος, Γιώργος Βανδώρος, Νικόλαος Βανδώρος, Αντώνης Ευαγγελάτος, Κωνσταντίνος Αυγερόπουλος, Νικόλαος Κομτόπουλος.

Αξιίζει να σημειωθεί ότι το φυλλάδιο με τις οδηγίες προς τους αγωνιστές που επέβαιναν στο καϊκι με στόχο τη διαφυγή και διάσωση τους, αυτό που στην ιστορία μου διαβάξει ο Carpes, είναι αυθεντικό και παρουσιάζεται για πρώτη φορά.

Οι δύο άντρες, ο Carpes και ο Μιλτιάδης, δε συναντήθηκαν ποτέ ξανά. Το σημείωμα, όμως, που έδωσε ο Carpes στον Μιλτιάδη τη στιγμή που χώρισαν βρίσκεται καρφιστωμένο στην αντίστοιχη σελίδα του *Ημερολογίου του 1943* του Μιλτιάδη.

Κανείς δεν πίστεψε τις διηγήσεις του Carpes σχετικά με την περιπέτειά του και τον τρόπο με τον οποίο κατάφερε να σωθεί. Όμως τον Δεκέμβριο του 1997 μια ομάδα δυτών με επικεφαλής τον Κώστα Θωκαρίδη κατάφερε να εντοπίσει σε βάθος πενήντα δύο μέτρων ανοιχτά της Κεφαλλονιάς το υποβρύχιο *Περσεύς* και να δικαιώσει έτσι τον Carpes ύστερα από πενήντα έξι χρόνια.

Στην προσωπική μου αναμέτρηση με την εποχή και τους ανθρώπους που την υπηρέτησαν άξια είχα δίπλα μου την οικογένεια του καπετάν Μιλτιάδη Χούμα, η συμβολή της οποίας υπήρξε καθοριστική. Μια μεγάλη βιβλιογραφία, η οποία παρατίθεται αυτούσια στο τέλος του βιβλίου, και το φωτογραφικό αρχείο –τόσο καλά οργανωμένο!– της οικογένειας Χούμα έφτασαν στο σπίτι μου από τις πρώτες στιγμές της συγγραφικής μου ενασχόλησης με το συγκεκριμένο θέμα, χάρη στη φροντίδα του Γιάννη Χούμα, του νεότερου γιου του Μιλτιάδη.

Η συγκίνησή μου ήταν μεγάλη όταν κράτησα στα χέρια μου το προσωπικό ημερολόγιό του και άρχισα να διαβάζω τις καταχωρίσεις του. Ειρήσθω εν παρόδω, στα αποσπάσματα από το *Ημερολόγιο του 1943* που παρατίθενται στο βιβλίο διατηρείται η ορθογραφία και η σύνταξη του ίδιου του Μιλτιάδη Χούμα. Ακόμα, η μυθιστορηματική αφήγηση των γεγονότων που αφορούν κυρίως στη διαφυγή του Capes, αλλά και στις άλλες επιχειρήσεις, δεν κατέστη δυνατόν να παρακολουθήσει επακριβώς τις καταγραφές του Μιλτιάδη Χούμα στο ημερολόγιό του, λόγω της σκόπιμης ασάφειας και του συνωμοτικού χαρακτήρα των καταχωρίσεων.

Η συνάντησή μου με την Ελένη Χούμα, τη σύζυγο του Μιλτιάδη, υπήρξε εξαιρετικής σημασίας για μένα. Απομαγνητοφωνώντας αργότερα όσα μου εκμυστηρεύτηκε, ένιωθα να ξαναζωτανεύει μια ολόκληρη εποχή μπροστά μου.

Τους ευχαριστώ ιδιαίτερος όλους για την πολύτιμη βοήθεια και, κυρίως, για την αγάπη και την εμπιστοσύνη τους: την Ελένη Χούμα και τους γιους της Ανδρέα, Χριστόδουλο, Νίκο και Γιάννη.

Οι *Άγριες θάλασσες* είναι μια μυθιστορηματική μαρτυρία για την πορεία αυτού του ανθρώπου, για την ταραγμένη εκείνη εποχή που την Ιστορία την έγραφαν και απλοί, καθημερινοί άνθρωποι, μέσα από παράτολμες πράξεις και μυστικές, αντιστασιακές οργανώσεις. Η προσέγγιση των γεγονότων ακολουθεί την ιστορική αλήθεια. Η μυθιστορηματική φαντασία εμπλέκεται συχνά και μορφοποιεί νέους ήρωες, χωρίς ωστόσο να αλλοιώνει τους πραγματικούς, ακολουθώντας αυτό που έγραψε ο Φερνάντο Πεσσόα, ότι «η λογοτεχνία είναι η απόδειξη πως η ζωή δεν είναι αρκετή».

Τέσου Μπαίλα

1

Χίος, 1954

Σ ΠΑΡΑΚΤΙΚΑ ΣΤΕΓΝΑ ΛΕΝΕ πως μένουν τα μάτια των ανθρώπων στον μεγαλύτερο πόνο.

Καθισμένος στην πρύμνη του μικρού του καϊκιού, ο Μιλτιάδης Χούμας, ο κυβερνήτης του σκάφους, κάπνιζε και κοιτούσε ένα θαλασσοπούλι να ξεμακραίνει στο βάθος του οριζοντα. Μόλις είχε αρχίσει να χαράζει. Το πρώτο φως της μέρας έσταζε αιμάτινες ρανίδες πάνω στο νερό. Το καϊκι λικνιζόταν σε κάθε ανεπαίσθητο άγγιγμα του αγέρα και το τριξίμο των σφιχτοδεμένων σχοινηών επάνω στον κάβο ήταν ο μόνος ήχος ζωής στο ήσυχο λιμάνι της Χίου.

Η *Ευαγγελίστρια*, το μικρό του ψαροκάικο, θα έμενε πια παροπλισμένο και ο Μιλτιάδης, με θολωμένα τα μάτια από τη θλίψη, είχε κατεβεί στο λιμάνι για να το αποχαιρετήσει. Ύστερα από τον θάνατο του πατέρα του, είχε κληρονομήσει μαζί με τον αδελφό του τον Μανόλη το καϊκι, και όλη του η έγνοια ήταν να το διατηρήσουν όπως εκείνος. Τώρα, όμως, έμοιαζε με σκιά του παρελθόντος, έτσι δεμένο όπως ήταν στην προβλήτα. Κοίταξε προς το αμπάρι. Το φινιστρίνι στο πορτόνι ήταν ραγισμένο και θολό από τη συσσωρευμένη επάνω του αμύρα.

Όλα έχουν ένα τέλος, σκέφτηκε και προσπάθησε να διώξει μακριά το βάρος των σκέψεών του.

Κατασκευασμένο το 1907, όταν γεννήθηκε ο τρίτος γιος της οικογένειας, ο αδελφός του ο Νίκος, το καΐκι *Ευαγγελίστρια* μετρούσε κιόλας σαράντα εφτά χρόνια μέσα στη θάλασσα. Είχε καθελκυστεί ως αλιευτικό. Ο πατέρας του, ο Αντρίκος, το είχε παραγγείλει στο Τηγάρι* της Σάμου και το χρησιμοποιούσε στα ταλιάνια, τα ενοικιαζόμενα ιχθυοτροφεία στην Καρίνα της Μικράς Ασίας, απέναντι από τη Σάμο, εκεί όπου είχε στήσει τη μικρή του επιχείρηση. Τα επόμενα χρόνια μετατράπηκε σε μέσο διαφυγής των αγωνιστών προς τις χαμένες πατρίδες, όταν βρέθηκε στα δίσεκτα χρόνια του πολέμου. Ύστερα, πάλι, όταν τελείωσε η περιπέτεια αυτή, το καΐκι συνέχισε να οργώνει τις θάλασσες μεταφέροντας φρούτα στα νησιά και είδη πρώτης ανάγκης.

Εργατικός άνθρωπος ο μπαρμπα-Αντρίκος, όπως τον αποκαλούσαν όλοι από σεβασμό, είχε πολλούς συντοπίτες του στη δούλεψή του και μέχρι το 1922, τη χρονιά της μεγάλης καταστροφής στη Σμύρνη, η δουλειά του ήταν ακμαία και επικερδής. Αργότερα αναγκάστηκε να αφήσει την επιχείρηση στη Μικρά Ασία και να νοικιάσει ιχθυοτροφεία στην Καβάλα. Η *Ευαγγελίστρια*, όμως, παρέμενε πάντα το βασικότερο εργαλείο της δουλειάς του. Χάρη στο καΐκι αυτό πολλές οικογένειες ευημερούσαν για χρόνια.

Όμορφο σκαρί, χειροποίητο, κατασκευασμένο, όπως όλα τα καΐκια εκείνη την εποχή, από ξυλοναυπηγούς, μάστορες στο είδος τους, γνωστούς σε όλη τη χώρα για τα αριστουργήματά τους. Ήταν ένα πέραμα** μήκους δώδεκα περίπου μέτρων και πλάτους τριών. Έμοιαζε αγέρωχο έτσι όπως έσκιζε τα κύματα με ορμή, και ο μπαρμπα-Αντρίκος το καμάρωνε.

«Η θάλασσα και τούτο δω ανασταίνει τα παιδιά μου», συνήθιζε να λέει· και καθημερινά το φρόντιζε με σεβασμό.

---

* Πρόκειται για το σημερινό Πυθαγόρειο.

** Είδος παραδοσιακού ελληνικού καΐκιού.

Όταν το είδε για πρώτη φορά να παίρνει μορφή ήταν ακόμα μέσα στο καρνάγιο. Το βερνίκι μόλις είχε στεγνώσει και το έκανε να γυαλίζει έτσι όπως έστεκε στερεωμένο επάνω στα ξύλα. Στις άκρες του, κοντά στην πλώρη και την πρύμνη, μια κίτρινη λωρίδα απλωνόταν στο γκριζο του χρώμα, σαν ζωγραφισμένο χαμόγελο του ήλιου επάνω σε κύμα.

Έρωτας με την πρώτη ματιά έγινε το πλεούμενο για τον Αντρίκο. Το πλησίασε και άρχισε να χαϊδεύει το νεογέννητο σκαρί, όπως χαϊδεύει κανείς ό,τι πιο αγαπημένο. Έπιασε με το χέρι του τη γυαλιστερή άγκυρα. Χοντρό το αγκυρόσκοινο* και τα μαντάρια** φτιαγμένα από τα καλύτερα υλικά. Όνειρο το είχε για χρόνια να έχει ένα δικό του πλεούμενο. Τώρα το έβλεπε ολοζώντανο να ορθώνεται καμαρωτό μπροστά του και η συγκίνησή του ήταν ίδια, όπως όταν η κυρά του είχε φέρει στον κόσμο το πρώτο τους παιδί.

«Και πώς θα το ονομάσεις το καράβι σου, Αντρίκο;» ρώτησε ο πρωτομάστορας.

«*Ευαγγελίστρια*», απάντησε εκείνος αυθόρμητα. «Έτσι λέω να κάνω».

Ήταν μικρός ακόμα όταν η μάνα του, ανήμερα της γιορτής του Ευαγγελισμού, του χάρισε μια ασημένια εικόνα. Γύριζαν από την εκκλησία. Τον κρατούσε από το χέρι και το παιδί, νυσταγμένο όπως ήταν, παραπάτησε και έσκισε το γόνατό του από μια μεγάλη πέτρα στην άκρη του μονοπατιού.

«Καημένε Αντρίκο μου, δε βλέπεις πού πατείς;» τον μάλωσε εκείνη κι έσκυψε να δει το ματωμένο του πόδι.

Ένα βαθύ σκίσιμο η πληγή, ολόιδιο με χαντάκι σαν εκείνο στην άκρη του δρόμου, ανάβλυζε κατακόκκινη και γύρω της κολ-

---

* Το σχοινί που συγκρατεί την αλυσίδα της άγκυρας.

** Τα σχοινιά που ανεβάζουν και συγκρατούν τα πανιά.

λημένα χρώματα και ξερά χόρτα. Το παιδί έκλαιγε κι έτριβε το ματωμένο του πόδι και η μάνα έσκυψε και το πήρε στην αγκαλιά της. Και μόλις γύρισαν στο σπίτι τους και καθάρισαν το τραύμα κατέβασε από τα εικονίσματα την εικόνα του Ευαγγελισμού και του την έδωσε.

«Να την έχεις από εμέ· πιο γρήγορα θα γιάνεις, και θα σε φυλάει απ' το κακό», του είπε μόνο.

Το παιδί την κράτησε σε ολόκληρη τη ζωή του σαν φυλαχτό, μαζί με την παλιά εικόνα του αγίου Ελευθερίου που του έδωσε ο πατέρας του. Από τότε κάθε χρόνο, η μητέρα του αυτές τις δύο γιορτινές μέρες τον πήγαινε στην εκκλησία. Άναβαν μια λαμπάδα, έκαναν τον σταυρό τους και ύστερα γύριζαν σπίτι τους.

«Όμορφο το 'καμες μαστρο-Λευτέρη, όλοι θα το ζηλέψουν σαν το ιδούν ετούτο το σκαρί», είπε και συνέχισε να περνά τα φαγωμένα από τη θάλασσα δάχτυλά του πάνω από τη φρεσκομπογιατισμένη πλώρη του.

«Ευαγγελίστρια, το λοιπόν...» είπε ο μάστορας και έπιασε το δοχείο με τη μαύρη μπογιά. Έγραψε με μεγάλα γράμματα το όνομα του πλεούμενου πάνω στην πλώρη και από κάτω τον αριθμό νηολογίου του σκάφους: Ν.Σ.23.

Γέλαγαν και τα μουστάκια του Αντρίκου. Σαν τα δελφίνια μέσα στη θάλασσα γυάλιζαν τα μάτια του από συγκίνηση.

«Να 'σαι καλά, μαστρο-Λευτέρη!» είπε μόνο κι έκανε μερικά βήματα πιο πίσω για να καμαρώσει από μακριά το καΐκι του. «Δεν το χορταίνει ο νους μου να το κοιτώ!»

Ο μαστρο-Λευτέρης ήταν από τους καλύτερους ξυλοναυπηγούς του νησιού. Δούλευε τους πευκίτικους κορμούς, τετραγώνιζε το σχήμα τους και καμπύλωνε τα άκρα τους. Με τα χοντρά του δάχτυλα χάραζε και πλάνιζε το μαλακό ξύλο, κι εκείνο υπομονετικά έπαιρνε μορφή, υπακούοντας πρόθυμα στο άγγιγμά του. Το ξύλο της Σάμου, άλλωστε, ήταν γνωστό ότι ήταν πολύ καλής

ποιότητας, γεμάτο ρετσίνι μαλακό και η ιδιότητά του αυτή το έκανε να πειθαρχεί στο σμίλευμα και του χάριζε την απαιτούμενη ανθεκτικότητα. Γι' αυτό τον λόγο και τα καλύτερα ναυπηγεία βρίσκονταν στη Σάμο και οι караβομαραγκοί δεν προλάβαιναν να ολοκληρώνουν τις παραγγελίες τους.

Όλοι γνώριζαν πόσο γερά ήταν τα καΐκια που έβγαιναν από τα χέρια αυτού του άξιου ανθρώπου. Αξιόπλοα και μαχητικά, καταπολέμαγαν τα κύματα με γενναιότητα και δύσκολα μπορούσε η θάλασσα να τα κουμαντάρει. Γι' αυτό και όλοι τον προτιμούσαν. Πολλοί έστελναν τα παιδιά τους ως βοηθούς για να μάθουν την τέχνη. Το μεροκάματο ήταν σίγουρο, και η τύχη τους θα άνοιγε αν κατάφεραν να γίνουν μάστορες και οι ίδιοι.

Έτσι, μόλις ο Αντρίκος μάζεψε τα χρήματα για δικό του καΐκι, τα έδωσε μέσα σ' ένα μαντίλι κι έτρεξε αμέσως στον ταρσανά, στον μαστρο-Λευτέρη, δίχως δεύτερη σκέψη.

Λίγους μήνες αργότερα το καΐκι του Αντρίκου, η *Ευαγγελίστρια*, ήταν πια έτοιμο. Όπως ήταν το έθιμο, είχε οριστεί και η μέρα για να μπει στο νερό. Ο Αντρίκος είχε κατεβεί με τη γυναίκα του και τα παιδιά τους στο λιμάνι, για να τους το δείξει. Εκείνος κρατούσε τα μεγαλύτερα παιδιά, εκείνη είχε το νεογέννητο στην αγκαλιά της. Ντυμένοι με τα καλύτερά τους ρούχα έλαμπαν από ευτυχία. Η Σοφία κοιτούσε με θαυμασμό ολόγυρά της και κανάκευε το μωρό, χαζεύοντας με περηφάνια μέσα στα μάτια των αγοριών της την απορία και τον ενθουσιασμό για το σκάφος του πατέρα τους. Ο Αντρίκος, βαθιά ικανοποιημένος, χάιδευε κάθε τόσο τα χοντρά μουστάκια του και τους εξηγούσε ποια ήταν τα μέρη του καΐκιού, ποια η αρματωσιά του, πώς λέγονταν τα σχοινιά, σε τι χρησίμευαν και πώς δένονταν για να κρατήσουν με ασφάλεια το καΐκι στον μόλο.

Σε λίγο έφτασε και ο παπάς του χωριού. Το έθιμο πρόσταζε την ημέρα της καθέλκυσης να γίνεται αγιασμός και ύστερα από

την πρώτη επαφή του πλεύμενου με το νερό να στήνεται γλέντι τρικούβερο. Όλος ο ναυτόκοσμος του νησιού μαζευτόταν και καμάρωνε. Έμοιαζαν όλοι με έναν αρχαίο χορό, έτσι όπως παρατάσσονταν μπροστά από το ξύλινο σκαρί. Όλοι καμάρωναν και εύχονταν τα καλύτερα στον καρaboκύρη, και έμοιαζαν να εκτελούν μια ιεροτελεσσία, μια χορογραφία βγαλμένη από το παρελθόν, απαράλλαχτα ίδια διά μέσου των αιώνων.

Το καϊκι ήταν ακόμα δεμένο στα βάζια* του όταν οι παρευρισκόμενοι στάθηκαν μπροστά του. Τα αλειμμένα με κερί πανιά του ήταν διπλωμένα επάνω στα κατάρτια του και η μυρωδιά από το φρεσκοκομμένο ξύλο και το βερνίκι αναμειγνυόταν με το λιβάνι και τις φωνές τους. Ο μαστρο-Λευτέρης, μαζί με δύο από τους μαργακούς του, έβγαλε τις σφήνες και πήρε να λασκάρει τα σχοινιά.

«Φόρα βόλτα!» φώναξε επιτακτικά μόλις ο παπάς τελείωσε τη δουλειά του, και το σκάφος γλίστρησε σαν χέλι μέσα στο νερό αφήνοντας έναν τριγμό σαν νεογέννητο κλάμα μωρού την ώρα της πρώτης ανάσας.

«Καλοτάξιδο, Αντρίκο!» φώναξαν όλοι με μια φωνή.

«Να ζήσει ο καρaboκύρης!» είπε και ο παπάς. «Να ζήσει και ο μάστορας με τα χρυσά τα χέρια!»

«Γερό και καλόπρωρο!»

Όλοι χειροκρότησαν χαρούμενοι βλέποντάς το να λευτερώνεται από τα δεσμά που το συγκρατούσαν στον ταρσανά. Ο ήλιος χρύσιζε από ψηλά και το έκανε να μοιάζει με υπερμέγεθες θαλασσοπούλι έτσι όπως βουτούσε στο νερό και ζύγιαζε τα φτερά του πάνω από τα κύματα.

«Μπράβο, μαστρο-Λευτέρη! Έκαμες και τούτη τη φορά το δικό σου θαύμα!» είπε ο παπάς.

«Σ' ευχαριστώ, παπά μου».

Συγκινημένος ο μαστρο-Λευτέρης το κοιτούσε ν' αστράφτει

---

* Ναυτική λέξη· ένα είδος σχάρας που τη σχηματίζουν δύο παράλληλα δοκάρια πάνω στα οποία σύρεται το πλοίο στη θάλασσα· οι ολκοί.

στον ήλιο κι έβλεπε τους κόπους τόσων μηνών και το μεράκι του να αποκτούν υπόσταση και τον δικό τους προορισμό μέσα στα παγωμένα κύματα.

«Όλοι ξέρουν καλά πως σε κάθε καϊκι βάνεις τα καλύτερα υλικά. Μα το μεράκι σου είναι που κάμει το θάμα. Σαν να βάνεις και λίγο Θεό μέσα του».

«Άσε τα θάματα και τον Θεό, παπά μου, κατά μέρος. Ξέρει κείνος και κάθεται στη θέση του, μη σκας μα δεν κατεβαίνει εδώ για εμάς. Αυτό που βάνω είναι μοναχά η ψυχή μου. Τίποτις άλλο δεν κάνει τη διαφορά. Μόνο σαν βάλεις μέσα λίγη από δαύτηνε φτουράνε τα υλικά και παίρνει ανάσα το ξύλο. Ζωντανεύει, παπά μου. Το νιώθεις να σπαρταρά στα χέρια σου, και τότε ξέρεις ότι πέτυχες. Όλα τα άλλα που μου λες εδωνά είναι φούμαρα. Θάματα και ιστορίες...» είπε κι έτριψε τα μουστάκια του.

Σταυροκοπήθηκε ο παπάς και κάτι πήγε να πει, αλλά ο μαστρο-Λευτέρης βρήκε την ευκαιρία να απομακρυνθεί όταν είδε τον Αντρίκο να τον κοιτά από μακριά ευχαριστημένος.

«Δικό σου, μπαρμπα-Αντρίκο! Καλές θάλασσες να 'χει!» φώναξε και έκανε ένα βήμα πιο πίσω, αφήνοντας μόνο του τον ιερωμένο.

Ο δικός του ρόλος είχε τελειώσει. Έπρεπε να γυρίσει στο εργαστήρι του. Οι παραγγελίες ήταν πολλές και είχε μείνει πίσω σε κάμποσες.

«Σ' ευχαριστώ, μαστρο-Λευτέρη!» είπε ο Αντρίκος και τον πλησίασε.

Συγκινημένοι οι δύο άντρες έδωσαν τα χέρια, τα έσφιξαν με δύναμη και αγκαλιάστηκαν. Ύστερα ο μαστρο-Λευτέρης έφυγε και ο Αντρίκος ανέβηκε μαζί με τη γυναίκα του και τα παιδιά στο νέο απόκτημα της οικογένειας προσέχοντας να πατά προσεκτικά. Έτριξε το νεόκοπο σκαρί, να τους καλωσορίσει. Τα μικρά έστεκαν γύρω από τα φουστάνια της μάνας τους όσο ο πατέρας τους έδειχνε το αμπάρι, τη μηχανή και τα ολοκαίνουργα πανιά.

Κι εκείνη την ημέρα, όταν γύρισαν στο σπίτι, γιόρτασαν στην

αυλή τους. Όλοι οι συντοπίτες τους πέρασαν να τους ευχηθούν να είναι το καϊκι τους καλοτάξιδο και γερό. Η Σοφία δεν προλάβαινε να σερβίρει το γλυκό και τις τηγανίτες με το κατσικίσιο τυρί, που είχε ετοιμάσει από το προηγούμενο βράδυ. Γέμιζε ποτηράκια με σούμα* και κρασί, από το σαμιώτικο μωσχάτο που έφτιαχνε ο πατέρας της. Ύστερα όλοι μαζί έπιασαν να τραγουδούν και το γλέντι τελείωσε τις πρώτες πρωινές ώρες, όταν οι παριστάμενοι χαιρέτησαν την οικογένεια με την ευχή «ήσυχες κι απάνεμες θάλασσες» και πήραν τον δρόμο του γυρισμού για το σπίτι τους.

«Γλυκόπρωρο, μπαρμπα-Αντρίκο!» του φώναζαν και ανασήκωναν το τελευταίο ποτήρι προτού αρχίσουν ένας ένας με τη σειρά να χαιρετούν και να εύχονται:

«Γενναίες θάλασσες να το κουμαντάρουν! Καλοθάλασσο!»

Μόνο ο παραγιός του μαστρο-Λευτέρη πρόσεξε πως όταν βγήκε από το σπίτι του Αντρίκου και της Σοφίας ο καιρός είχε αλλάξει. Τα σύννεφα έτρεχαν γοργόφτερα στον ουρανό και εκεί ακριβώς, πάνω από το λιμάνι, είχαν κιόλας πυκνώσει. Η θάλασσα σάλευε αγριεμένη και τα σχοινιά χτυπούσαν στον κάβο. Χαιρέτησε κι αυτός με τη σειρά του και έφυγε. Σε δύο ώρες έπρεπε να κατεβεί στον ταρσανά να πιάσει ξανά δουλειά, και ήθελε να ξεκουραστεί λίγο. Έκανε κρύο. Έβγαλε τον σκούφο από την τσέπη του, τον φόρεσε και πήρε το μονοπάτι για το σπίτι του. Κατεβαίνοντας προς το λιμάνι, είδε το καϊκι του μπαρμπα-Αντρίκου, την *Ευαγγελίστρια*, χωμένο μέσα στην πρωινή ομίχλη να τραντάζεται δεμένο στο μουράγιο.

Μπα σε καλό μου... Ιδέα μου θα 'ναι, σκέφτηκε και συνέχισε να περπατά.

Μέσα του όμως ήξερε πως τούτη η ξαφνική καταιγίδα που φαινόταν καθαρά πως θα ξεσπάσει από λεπτό σε λεπτό ήταν σημάδι· και για καλό σίγουρα δεν ήταν.

---

* Είδος τσίπουρου.

Πέντε χρόνια πέρασαν από εκείνη την ημέρα και γεννήθηκε ο μικρός γιος της οικογένειας, λίγους μήνες ύστερα από την αδελφή του. Η οικογένεια είχε πια μεγαλώσει και ο Αντρίκος όργωνε τις θάλασσες για να μπορέσει να θρέψει τα παιδιά του· παράλληλα, είχε στήσει ένα επικερδές ιχθυοτροφείο.

Μόλις είχε ξυπνήσει ο Αντρίκος από τον μεσημεριανό του ύπνο και είχε βγει στην αυλή να ράψει τα σχισμένα δίχτυα, όπως συνήθιζε κάθε απόγευμα. Τα παιδιά έπαιζαν μ' ένα τόπι προσπαθώντας να κάνουν τον λιγότερο δυνατό θόρυβο για να μην ενοχλούν τη γειτονιά και η Σοφία έπλεκε μια δαντέλα καθισμένη κάτω από ένα μεγάλο πεύκο, έχοντας δίπλα της, γερμένο μέσα σε ένα ξύλινο λίκνο, τον νεογέννητο γιο της. Όταν είδε τον άντρα της σηκώθηκε και πήγε να του φτιάξει έναν καφέ.

«Και πώς θα το πούμε τούτο δω το στερνοκούνη μας, άντρα μου;» ρώτησε τον Αντρίκο καθώς σηκωνόταν, θέλοντας να του δείξει ότι δεν ήταν διατεθειμένη να κάνει κι άλλο παιδί.

«Μιλτιάδη», της απάντησε εκείνος, δίχως να το σκεφτεί καθόλου, όταν αυτή επέστρεψε κρατώντας το ζεστό φλιτζάνι του.

Μικρό παιδάκι ήταν ακόμα ο Μιλτιάδης όταν πρωτομπήκε στο σκάφος. Συνήθιζε ο πατέρας τους να παίρνει και τα πέντε αγόρια του από νωρίς μαζί, για να μάθουν τη δουλειά. Μόνο την Ερασμία, τη μικρή του κόρη, άφηνε στο σπίτι με τη μάνα τους. «Το καΐκι δεν είναι για του λόγου της», έλεγε πάντα, ακόμα κι όταν μεγάλωσε αρκετά η Ερασμία και θέλησε μερικές φορές να τους ακολουθήσει. «Η θάλασσα δεν κάνει για γυναίκες, δε χωρατεύει», εξηγούσε χωρίς να σηκώνει δεύτερη κουβέντα. Ύστερα φορούσε το χοντρό του σακάκι και τον πλεχτό του σκούφο, έκανε νόημα στ' αγόρια να τον ακολουθήσουν και έβγαιναν όλοι μαζί από το σπίτι για να κατεβούν στο λιμάνι.

Μπροστά ο πατέρας και πίσω τα παιδιά. Έμοιαζαν παραταγμένοι σαν στρατιώτες έτσι όπως έμπαιναν ο ένας πίσω από τον άλλον, ιεραρχικά, κατά σειρά ηλικίας. Ο Χριστόδουλος, ο μεγαλύτερος, μπροστά, βημάτιζε ακριβώς πίσω από τον πατέρα,

αντιγράφοντας σχεδόν τον βηματισμό του· και ακολουθούσαν ο Βαγγέλης, ο Μανόλης, ο Νίκος και τελευταίος ο μικρότερος, ο Μιλτιάδης, κρατώντας πάντα σφιχτά ένα μισοσκισμένο ψάθινο καλάθι με λίγο προσφάι για όλους.

«Πρόσεχε, μικρέ, μην πέσεις και χυθεί το φαγί, γιατί αλίμονό σου», του έλεγε ο πατέρας του όταν τον έβλεπε να το πιάνει με τα μικροσκοπικά του χέρια.

Ο Μιλτιάδης, νυσταγμένος, έσερνε τα βήματά του πίσω από τα αδέρφια του, αξημέρωτα ακόμα, για να κατεβεί μαζί τους στο λιμάνι. Σε όλο τον δρόμο κοιτούσε το φιδογουριστό καλντερίμι, μην τύχει και σκουντουφλήσει και ρίξει κάτω το πολύτιμο περιεχόμενο του καλάθιού.

Δε θα ήταν καλά καλά ούτε τεσσάρων χρόνων. Συχνά έμενε αρκετά μέτρα πίσω από τα μεγαλύτερα αδέρφια του, ανήμπορος να ακολουθήσει τον ταχύ διασκελισμό τους. Αρκούσε τότε μια αγριεμένη φωνή του πατέρα του για να τον ξυπνήσει και να αρχίσει να βαδίζει με όσο μεγαλύτερες δρασκελιές μπορούσε. Κατάφερε να τους φτάσει και να πηδήξει μέσα στο καΐκι, τρέχοντας σχεδόν, όταν ο πατέρας είχε ήδη λύσει τους πρώτους κάβους και άναβε τη μηχανή.

«Δεν αφήνεις τον μικρό εδώ μαζί μου, βρε άντρα μου;» ζητούσε τις περισσότερες φορές η Σοφία όταν του κούμπωνε τη χοντρή, ολόμαλλη ζακέτα ετοιμάζοντάς τον. «Κρύο σήμερα, θα πουντιάσει το δόλιο· κι είναι μικρό και φιλάσθενο...» έλεγε και χαμήλωνε όλο τρυφερότητα τη φωνή της για να κανακέψει το στερνοπούλι της. Μα ήταν αρκετό ένα νεύμα του Αντρίκου όλο αποδοκιμασία όταν εκείνος φορούσε το σκουφί του, για να μην ανοίξει ξανά το στόμα της. Μόνο χάιδευε τα μαλλιά του γιου της, λυπημένη, επειδή δεν μπορούσε να τον κρατήσει μαζί της εκείνα τα πρωινά που η υγρασία και το κρύο θέριζαν το νησί.

Ο Αντρίκος ήταν στοργικός σύντροφος και καλός πατέρας. Παράπονο η Σοφία δε είχε κανένα. Στα θέματα αυτά, όμως, δεν έπαιρνε δεύτερη γνώμη.

«Κουμάντο κάμω μόνος μου, γυναίκα. Τα παιδιά από νωρίς μαθαίνουν τη δουλειά όπως και τα γράμματα. Άμα τα αφήσεις, άχρηστα βγαίνουν, χαραμοφαίκα· και η θάλασσα θέλει χέρια κι όχι ατρούχιστους* μαντραχαλάδες».

«Μα, Αντρίκο μου...» ψέλλιζε σχεδόν η Σοφία.

Χωρίς να ακούει τις αντιδράσεις της, όμως, ο άντρας της συνεχίζει να μιλά.

«Και μη φοβάσαι, τα παιδιά για να μεγαλώσουν και να γίνουν καλοί άνθρωποι δύο πράγματα χρειάζονται: αγάπη και δουλειά. Του λόγου σου τους δίνεις την αγάπη, περίσσια μάλιστα, και τα κακομαθαίνεις», της είπε παριστάνοντας τον θυμωμένο. «Άσε από μένα να μάθουν τη δουλειά, να με βλογούν στα γεράματά μου. Μόνο έτσι θα προκόψουν».

Τα παιδιά μεγάλωσαν μαζί με το καΐκι. Από μικρά πάνω στο ξύλινο σκαρί του έμαθαν να ζουν. Και ο Μιλτιάδης πρώτος και καλύτερος. Αγαπούσε το σκάφος και του άρεσε να περνά τις ώρες του εκεί, πότε τριβοντας και καθαρίζοντας τη λαγουδέρα, πότε μαζεύοντας δίχτυα και σχοινιά και πότε καθισμένος στην κουβέρτα** να διαβάζει μαζί με τα μεγαλύτερα αδέρφια του τα μαθήματα της επόμενης ημέρας.

Το Μιλτιάδακι, όπως τον φώναζαν, τσαλαβουτούσε στη θάλασσα και μάθαινε να κάνει ναυτικούς κόμπους παίζοντας με τα χοντρά σχοινιά, σαν έμπειρος ναύτης. Πολύ σύντομα ήξερε να δένει το καΐκι, να το καθαρίζει από την αρμύρα, να ξύνει τη μούργα, να μαζεύει την άγκυρα και να τριβει τις άκρες της για να την απαλλάξει από την πυρόχρωμη σκουριά. Έμαθε να το νοιάζεται. Περισσότερο από τα υπόλοιπα αδέρφια του εκείνος το πρόσεχε, και ο Αντρίκος ένιωθε τη λαχτάρα του παιδιού του όταν έπιανε τη λαγουδέρα και καμωνόταν πως το κουμάνταρε πάνω στα κύματα.

---

* Ατρούχιστος· άξεστος.

** Το κατάστρωμα του πλεύμενου.

Ποτέ δε φοβήθηκε το πελαγίσιο νερό και τον άνεμο, όσο κι αν συντάραζαν το καΐκι με μανία. Με τα κύματα και τις κινήσεις τους εξοικειώθηκε νωρίς. Τα παρατηρούσε και έμαθε να βλέπει τους σχηματισμούς τους, να νιώθει τη φορά του ανέμου επάνω τους, να προβλέπει τις επερχόμενες καιρικές συνθήκες από το σχήμα τους, να προσανατολίζεται χωρίς πυξίδα και να νιώθει την υποσχόμενη ελευθερία να ξεδιπλώνεται στον ορίζοντα. Κατάλαβαινε ότι είχαν τη δική τους φωνή και προσπαθούσε να αποκρυπτογραφήσει τα λόγια τους για να αντιληφθεί καλύτερα τα πιο βαθιά νοήματα της θάλασσας· όλα όσα ο πατέρας τού έλεγε ότι του ψιθύριζαν κάθε πρωί όταν πατούσε το πόδι του επάνω στην *Ευαγγελίστρια*.

Η αίσθηση που είχε σαν έβλεπε τα κύματα να γιγαντώνονται μπροστά από το καΐκι, να θεριεύουν πάνω στην πλώρη του, να βρέχουν το γυαλιστερό ξύλο και να υποκύπτουν στωικά στα ύφαλά του βρέχοντας την πρύμνη τον γέμιζε ικανοποίηση. Η ικανότητά τους να δραπετεύουν από παντού τον μάγευε. Η αδάμαστη φύση τους εμφύσησε μέσα στη δική του την ανυπόταχτη αξιοπρέπεια του πελάγουσ. Έμαθε τι θα πει μόχθος και παιχνίδι μαζί, μπουνάτσα και καταιγίδα, αρμύρα και σκουριά, αλλά κυρίως ευθύνη και αγάπη. Και όταν ο γέρος πατέρας του έφυγε, ο Μιλτιάδης ορκίστηκε να φροντίζει το καΐκι τους για πάντα.

«Κράτησα την υπόσχεσή μου για πολλά χρόνια, όμως για όλα φτάνει κάποτε η στιγμή του αποχαιρετισμού», μονολόγησε ο Μιλτιάδης κι έσβησε το τσιγάρο. Η ζωή αλλάζει σθεναρά όλα τα δεδομένα· και για κείνον είχε φτάσει η στιγμή να αφήσει το σκάφος του και να αναζητήσει αλλού μια νέα τύχη για την οικογένειά του.

Κουρασμένο και γέρικο είσαι κι εσύ, σκέφτηκε κοιτάζοντάς το δεμένο στην προβλήτα του λιμανιού. Νοτισμένη η σάρκα του από την αρμύρα, έμοιαζε με την παραφουσκωμένη κοιλιά της Ελένης του. Ήταν, ωστόσο, ακόμα ολοζώντανο. Ο Μιλτιάδης ένιωθε τη

ανάσα του, το παράπονο για τον αλόγιστο παροπλισμό του, ένιωθε πως ακόμα μέσα του σπαρατούσε η ζωή, όπως στο γέρικο, ανθρώπινο κορμί που η καρδιά συνταράζεται από επιθυμία να ζήσει, ακόμα κι όταν αυτό αργοσβήνει.

Μια υποδόρια αίσθηση επικοινωνίας χαρακτηρίζει όλα αυτά τα χρόνια τη σχέση τους: μια ιδιότυπη συνομιλία. Από παιδί θάρρυνε πως το άκουγε να του μιλά. Ποτέ δεν το είχε ομολογήσει σε κανέναν. Πίστευε ότι τα αδέρφια του θα τον περιγελούσαν και ο αυστηρός μπαρμπα-Αντρίκος δε θα αργούσε να του τις βρέξει αν μάθαινε πως ο μικρός του γιος κουβέντιαζε με το καΐκι.

Εκείνος, όμως, ήταν σίγουρος πως το άκουγε πολλές φορές να του εκμυστηρεύεται θαλασσινούς θρύλους και ναυτικές ιστορίες όταν έγερνε επάνω στην κουβέρτα του κι έπαιρνε έναν υπνάκο. Θρύλους για χαμένα πλοία και μακρινές θάλασσες, σειρήνες και μελίρριτα τραγούδια, κοντινά αγκυροβόλια και μυθικά θαλασσινά πλάσματα: για καπετάνιους καταδικασμένους να τριγυρνούν αιώνια στα πέλαγα, δαιμονικές θύελλες και καταχνιές, ωκεανούς που καταπίνουν πειρατικά καράβια, απόκοσμες άπνοιες και αντικατοπτρισμούς που όταν τύχει κανείς να τους δει χάνει την ανάσα του.

Άλλες, πάλι, φορές, παλικαράκι πια, όταν γύριζε από τους Μυτιληνιούς όπου βρισκόταν το σχολαρχείο, τρία χιλιόμετρα περίπου από τη Χώρα, ο Μιλτιάδης κατέβαινε στο καΐκι, το έλυνε και έβγαινε καταμεσής του πελάγους. Εκεί έριχνε την άγκυρα και έμενε κάμποση ώρα. Αγνάντευε τον ορίζοντα και άφηνε το σκαρί να του διηγείται ξανά και ξανά όλα όσα μάθαινε κάθε βράδυ δεμένο στην προκουμαία εκείνες τις ώρες που τα κύματα ακουμπούσαν τη βιωμένη τους μνήμη στην καρίνα του και του ψιθύριζαν τα μυστικά από τα θαλασσινά τους ταξίδια.

«Οι άνθρωποι», συνήθιζε να λέει, «νομίζουν πως ακούν τους αγέρηδες να βασανίζουν τα σκαριά και τη θάλασσα να παλεύει επάνω τους: μα αν κάμαν λίγο ησυχία μέσα τους και άκουγαν προσεκτικά τα λόγια τούτα, θα μάθαιναν πολλά πράγματα».

Αλλά και αργότερα, όταν κατά τη Γερμανική Κατοχή ο Μιλτιάδης πέρασε στη *Διαφυγή*, την αντιστασιακή οργάνωση των Άγγλων, τη φωνή του καϊκιού του θαρρούσε πως άκουγε όταν διάβαζε το χαρτί με τις οδηγίες για κάθε νέα αποστολή. Και πάντα το σκάφος τού έλεγε πως μπορούν οι δυο τους να τα βγάλουν πέρα για άλλη μια φορά. Δίπλωνε το χαρτί στα δύο και το έχωνε βαθιά στην τσέπη, σίγουρος πως ο μεγαλύτερος συνοδοιπόρος στην περιπέτεια αυτή, περισσότερο ακόμα και από τους αφοσιωμένους συντρόφους του, ήταν το ίδιο το πλεούμενο.

Μοιάζει παράξενο, αλλά όταν χάνεις ό,τι αγαπάς η ψυχή σου δε λέει να ησυχάσει· και εκείνος είχε περάσει άγρυπνος το προηγούμενο βράδυ, γιατί ένιωθε μέσα του επιτακτική την ανάγκη να το αποχαιρετήσει. Έτσι, περίμενε να ξημερώσει για να πάει ξανά κοντά του. Θα το άφηνε στη Χίο, στο λιμάνι, εκεί όπου κάποτε υπήρξε η βάση του, και ούτε ο ίδιος δεν ήξερε αν και τότε θα το ξανάβλεπε. Σε λίγες μέρες θα έφευγε από το νησί και θα πήγαινε στον Πειραιά. Εκεί θα έπιανε δουλειά στο κότερο *Αστρέας*, και αν όλα πήγαιναν καλά, έναν δυο μήνες αργότερα, θα πήγαινε και η Ελένη να τον βρει, με τα τρία τους παιδιά, για να ζήσουν μαζί και να γεννήσει στην πρωτεύουσα το τέταρτο παιδί τους.

Μακάρι να μπορούσα να το σώσω. Μα όταν πεινάνε τα παιδιά σου, δε λογιάζεις πλεούμενα και ιστορίες. Άλλωστε, πάνε αυτά, πέρασαν... Αν τα πράγματα ήταν αλλιώς...

Χρήματα, όμως, για να το συντηρήσει δεν υπήρχαν. Μια ολόκληρη οικογένεια στηριζόταν επάνω του, και είχε χρέος πρώτα αυτή να κοιτάξει.

Ο Μιλτιάδης άπλωσε το χέρι του στη λαγουδέρα. Ευλόγλυπτη, με στριφογυριστό κορμό, κατέληγε σε μια παλάμη. Στα δάχτυλά της κρατούσε μια μικρή μπάλα. Θυμήθηκε τον πατέρα του. Πάντα έλεγε ότι τούτη η λαγουδέρα ήταν ό,τι καλύτερο υπήρχε στο σκάφος. Σίγουρα κάποια εσωτερική ανάγκη έκανε τον καλλιτέχνη καραβοτεχνίτη να αποφασίσει να δώσει τούτο το ανθρώπινο χαρακτηριστικό σ' ένα κομμάτι αυτού του απλού ψαρο-

κίκου· και έμοιαζε να μην το είχε ξανακάνει κανείς, γιατί ποτέ του ο Μιλτιάδης δε θυμόταν να έχει δει κάτι παρόμοιο τόσα χρόνια στη θάλασσα. Κατασκευασμένη κι αυτή από το ίδιο σαμιώτικο πεύκο, είχε οδηγήσει με ασφάλεια το πλεούμενο σε όλες του τις αποστολές.

Θυμήθηκε πόσες ώρες είχε περάσει τα προηγούμενα χρόνια να κρατά σφιχτά τούτο το χέρι, περισσότερο για να νιώθει πως είχε κάποιον δίπλα του μέσα στη σιγαλιά της παγωμένης νύχτας, έναν αληθινό σύντροφο· μια σχεδόν ανθρώπινη επαφή μέσα στο ζοφερό σκοτάδι, μέσα στις καιρικές και πολεμικές θύελλες, ικανή να καταλαγιάζει τον φόβο και να περιορίζει τις αμφιβολίες. Θυμήθηκε πόσες καταιγίδες είχε βιώσει δεμένος στην πρύμνη, ακουμπώντας επάνω του, πόσοι σύντροφοί του είχαν σφιχταγκαλιάσει το ξεφτισμένο πια θαλασσινό χέρι για τον ίδιο ακριβώς λόγο, πόσες φορές είχε εκμυστηρευτεί σε τούτο μονάχα το χέρι τον κρυμμένο βαθιά μέσα του φόβο τις ώρες των μεγάλων κινδύνων.

Έφερε στον νου του την εικόνα των ανθρώπων που το κράτησαν στα δικά τους. Τα χέρια τους, σκασμένα από τη θάλασσα, τρεμάμενα από το κρύο και την υγρασία, από τον φόβο, αποφασισμένα να παλέψουν, ακόμα και να τραβήξουν τη σκανδάλη αν χρειαστεί. Χέρια δεμένα με το τουφέκι τους, πληγιασμένα, ματωμένα, πρόωρα γερασμένα, γεμάτα ρόζους και αμυχές, κι ας ήταν νεανικά. Χέρια προορισμένα να σπέρνουν και να θερίζουν τα καστανά χωράφια των γονιών τους, να λαχταρούν να αγγίξουν ένα στήθος, να βλασταίνουν αγκαλιάζοντας τα γυναικεία κορμιά και να χαϊδεύουν τα παιδιά τους, καταφαγωμένα τώρα από την αρμύρα και τον πόλεμο, από την αδικία της ζωής που μοιράστηκαν.

Άνοιξε μια κρύπτη ακριβώς κάτω από το σημείο όπου καθόταν. Η πόρτα του εντοιχισμένου ντουλαπιού υπάκουσε με δυσκολία αφήνοντας έναν συριστικό ήχο, καθώς ο σκουριασμένος μεντεσές που τη συγκρατούσε δυσανασήτησε μέσα στην πρωινή υγρασία και πρόβαλλε αντίσταση. Έβαλε το χέρι του μέσα και

ψαχούλεψε τη σκοτεινή, γνώριμη τρύπα. Συνήθιζε να αφήνει εκεί ένα πανί, για να καθαρίζει τη λαγουδέρα από το συσσωρευμένο επάνω της πρωινό αλάτι. Βρισκόταν ακόμα στη θέση του. Μύριζε μούχλα και υγρασία και ήταν σχεδόν λιωμένο στις άκρες του, αλλά δεν τον ένοιαξε καθόλου. Έπιασε να τρίβει, ξανά και ξανά, με μανία σχεδόν, περνώντας το πανί μέσα σε κάθε αυλακιά του σκαλισμένου ξύλου, θέλοντας να του ξαναδώσει τη γυαλιστερή πρώτη του μορφή.

«Ήρθε η ώρα του. Δε βαριέσαι... τη δουλειά του την έκανε και με το παραπάνω. Όλα στη ζωή έναν κύκλο κάνουν... κι άμα τον κάνουν, πάει, τέλειωσαν. Τα ίδια και τούτο δω», μονολογούσε καθώς έτριβε τη λαγουδέρα. «Τούτο δω πάει, τον έκανε τον δικό του κύκλο. Μα αν είναι να χαθεί, να χαθεί ολόρθο κι όμορφο, όπως ακριβώς ήταν σ' όλη του τη ζωή, περήφανο», συνέχισε να μονολογεί· και σκυμμένος όπως ήταν έτριβε τη λαγουδέρα.

Παράξενο πώς δένονται καμιά φορά οι άνθρωποι με μερικά πράγματα. Το συναίσθημα της αγάπης αναπτύσσεται υποδόρια, σχεδόν ωσμωτικά, και τους κάνει να νιώθουν πως το αντικείμενο αυτό γίνεται προέκταση του εαυτού τους, αναπόσπαστο μέρος τους. Δένονται με αυτό μέσα στον χρόνο σε μια σχέση αδιαπραγμάτευτη, έστω και αν κάποτε οι δρόμοι τους χωρίσουν, ακόμα και όταν ο χρόνος κάνει τη φυσική παρουσία να χαθεί.

Ο Μιλτιάδης ήξερε πως ό,τι και να γινόταν, όσα χρόνια κι αν περνούσαν, το καίκι θα παρέμενε πάντα η προέκταση της δικής του ψυχής.

«Τούτο δω είναι ολοζώντανο», συνήθιζε να λέει όταν το άκουγε να τρίβει δεμένο στο λιμάνι. «Δεν το ακούτε πώς μιλά με τη θάλασσα; Τα μαντάτα που κουβαλά από πέρα μακριά έρχεται στο λιμάνι και της τα λέει».

Ούτε για μια στιγμή δεν του είχε περάσει από το μυαλό ότι δε θα ταξίδευε πια με το δικό του σκάφος· ούτε πως δε θα το έβλεπε ξανά, κι ας είχε αφήσει πριν από λίγες ημέρες στο πατρικό του σπίτι στη Σάμο όλα του τα προσωπικά αντικείμενα: ένα τσόχινο

σακάκι που φορούσε τα βράδια όταν έκανε κρύο μαζί με τον ναυτικό του σκούφο, μερικούς χάρτες, μια ναυτική διπαράλληλο* κι εκείνο το παλιό κουμπάσο**. Τα είχε πάντα μαζί, για να χαράζει πορεία και να βρίσκει τις συντεταγμένες στον χάρτη.

Μόνο εκείνη η μικρή εικόνα του αγίου Ελευθερίου, την οποία είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του και την είχε πάντα μαζί του επάνω στο καΐκι, βρισκόταν ακόμα στην ίδια θέση, πλάι στο αυτοσχέδιο καντήλι, που απαραίτητως άναβε λίγο προτού ξεκινήσουν για κάθε ριψοκίνδυνη αποστολή. Την πήρε στα χέρια, την κράτησε ευλαβικά και έπειτα την έβαλε μέσα στο καλάθι, αφού πρώτα έκανε τον σταυρό του.

Ύστερα γονάτισε στην πρύμνη κι έσκυψε προς τη θάλασσα. Με ανασηκωμένα τα μανίκια του ως τους αγκώνες βούτηξε το πανί μέσα στο κρύο θαλασσινό νερό κι έπιασε να τρίβει όλο το βασανισμένο σκαρί. Τα χέρια του γέμισαν ακίδες από το ταλαιπωρημένο σώμα του καϊκιού, αλλά δεν τον πείραζε. Τον ένοιαζε μόνο να το καθαρίσει από τη συσσωρευμένη φθορά του χρόνου. Να μοιάζει το «αντίο» ότι δεν είναι οριστικό, μήπως τελικά με αυτό τον τρόπο γίνει και πονέσει και ο ίδιος λιγότερο.

---

* Ναυτικό όργανο· χρησιμοποιείται για την εύρεση στοιχείων στους ναυτικούς χάρτες.

** Όργανο ναυτικό, μεταλλικό, στο σχήμα Λ, σαν διαβήτη, με το οποίο μετρούν στους ναυτικούς χάρτες τις αποστάσεις.

Σάμος, 1941

ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΕΣ ΦΑΣΙΣΤΕΣ!» έβρισε μέσα από τα σφιγμένα του δόντια ο Μιλτιάδης και ακούμπησε με δύναμη στο τραπέζι το φλιτζάνι με το ρεβιθόζουμο.

Οι τρεις άντρες, ο Μιλτιάδης Χούμας, ο Γιάννης Χαχώλος και ο Ξενοφώντας Σπύρου, φίλοι από παιδιά, είχαν πάει στο καφενείο του Θεμιστοκλή Καραμανλή δίπλα στην Αγία Παρασκευή, όπως συνήθιζαν σχεδόν κάθε απόγευμα, για να ακούσουν τα νέα από το μοναδικό σε όλη την περιοχή ραδιόφωνο. Ο ιδιοκτήτης του, όταν εμφανίζονταν Ιταλοί, φρόντιζε να το κρύβει καλά στην κουζίνα, πίσω από το μεγάλο, άδειο δοχείο του λαδιού.

Είχε σουρουπώσει. Σε λίγο θα άρχιζε η απαγόρευση κυκλοφορίας και ετοιμάζονταν να φύγουν, όταν άκουσαν μια διμοιρία Ιταλών έξω από το καφενείο. Κάθισαν, λοιπόν, παριστάνοντας τους θαμώνες, για να μην κινήσουν υποψίες, ενώ ο ιδιοκτήτης, με βιαστικές κινήσεις, μάζεψε το απαγορευμένο μηχάνημα και το έχωσε κάτω από τον πάγκο με τα ποτήρια.

Ο πόλεμος μαινόταν. Τα γεγονότα χτυπούσαν το νησί το ένα πίσω από το άλλο. Είχε περάσει σχεδόν ένας χρόνος από το ξέσπασμα του πολέμου στην Ελλάδα. Λίγο καιρό έπειτα από εκείνο το πρωινό της 28ης Οκτωβρίου, οι Ιταλοί είχαν βομβαρδίσει τη Σάμο από θάλασσα και αέρα. Όλα συνέβησαν ύστερα από την

κατάληψη του φυλακίου τους στο Αγαθονήσι το βράδυ της 16ης Νοεμβρίου του 1940 από μια ομάδα ενόπλων από το Τηγάσι. Εξαγριωμένοι από τις ήττες τους στη Βόρειο Ήπειρο, είδαν τον τόπο αυτόν ως έναν εύκολο στόχο και, δοθείσης της αφορμής, δε δίστασαν να τον χτυπήσουν. Δύο ημέρες μετά τα γεγονότα στο Αγαθονήσι, τρία πολεμικά πλοία προσέγγισαν το λιμάνι και άρχισαν να το βομβαρδίζουν· παράλληλα, έξι ιταλικά αεροπλάνα έπληξαν το Βαθύ, την πρωτεύουσα του νησιού.

Τρομοκρατημένοι οι Σαμιώτες παρακολουθούσαν τις εξελίξεις. Έντρομοι έτρεχαν να κρυφτούν μέσα σε σπηλιές για να σωθούν και οι περισσότεροι βρήκαν καταφύγιο στην Παναγία τη Σπηλιανή. Στραμμένα τα εχθρικά πλοία προς τη Χώρα στόχευαν, για πολλές ώρες, το σχολείο. Ωστόσο, οι Ιταλοί φαίνεται πως άλλαξαν τελικά γνώμη, γιατί τα πυρά των πλοίων την επόμενη μέρα δε γάζωσαν το σχολείο. Το Τηγάσι, όπως και πολλά άλλα σημεία του νησιού, μέτρησαν αρκετές ζημιές, και αυτό που σίγουρα πέτυχαν οι Ιταλοί ήταν να σπείρουν τον τρόμο ανάμεσα στους κατοίκους προτού αποχωρήσουν, χωρίς να καταλάβουν το νησί.

Ήταν 8 Μαΐου του 1941 όταν τελικά οι Ιταλοί αποβιβάστηκαν στις ακτές του νησιού και το κατέκτησαν. Αμέσως ζήτησαν από τους κατοίκους απόλυτη πειθαρχία και, κυρίως, υπακοή προς τις αρχές, παράδοση όλου του οπλισμού, αλλά και των τοπικών προϊόντων. Η κατάσταση σταδιακά γινόταν όλο και δυσκολότερη. Όταν, στα μέσα Ιουλίου, έφτασε στη Σάμο η μηχανοκίνητη Μεραρχία Κούνεο, έφερε μαζί της περίπου 10.000 στρατιώτες. Τα χωριά γέμισαν ξένους και η Χώρα μετατράπηκε σε ένα τεράστιο στρατόπεδο. Πεζικάριοι, κολονέλοι, εντυπωσιακά αυτοκίνητα, όπλα και πυρομαχικά πλημμύρισαν τον φιλήσυχο τόπο και οι Σαμιώτες, ανήμποροι να διαχειριστούν τη νέα κατάσταση, έβλεπαν τα σπίτια τους να επιτάσσονται το ένα μετά το άλλο και τα ζώα τους να περνούν στα χέρια των εχθρών. Η Ιστορία χάρασε νέα μονοπάτια στον δρόμο της ζωής, και εκείνοι ένιωθαν ανήμποροι να τα ακολουθήσουν.

Αμέσως σχεδόν με την άφιξη των κατακτητών το Δημοτικό Σχολείο μετατράπηκε σε πρόχειρο αναρρωτήριο. Οι ανάγκες της ιταλικής μονάδας ήταν μεγάλες. Οι Ιταλοί αναζητούσαν καταλύματα, κι αυτό έγινε άμεσα η αφορμή να επιταχθούν τα σπίτια των φιλήσυχων Σαμιωτών. Για τον σκοπό αυτό επέλεξαν τα καλύτερα κτίρια – ανάμεσά τους και αυτό του μεγαλύτερου αδελφού του Μιλτιάδη, του Χριστόδουλου Χούμα. Ήταν το πιο γεροκτισμένο οίκημα στην περιοχή. Πριν από λίγο καιρό το είχαν φτιάξει – έτσι γινόταν όταν κάποιος από τ' αδέρφια σκεφτόταν να κάνει δική του οικογένεια. Μύριζε ακόμα ο φρέσκος ασβέστης και το ξύλο της πόρτας. Βρισκόταν πάνω στον κεντρικό δρόμο. Κανείς από την οικογένεια δεν μπορούσε, όπως ήταν φυσικό, να αντιδράσει. Κάτι προσπάθησε να πει ο Χριστόδουλος, αλλά ποιος να του δώσει σημασία; Οι κατακτητές συνέχισαν να μεταφέρουν εκεί τα πράγματά τους χωρίς να νοιάζονται για τις διαμαρτυρίες του, κι αυτός και τ' αδέρφια του αρκέστηκαν να παρακολουθούν τις εργασίες μετατροπής του σπιτιού σε διοικητήριο των κατακτητών, ενώ η οργή φούντωνε μέσα τους.

Η Ερασμία στεκόταν στη γωνία του δρόμου και κοιτούσε από μακριά. Κρατούσε ένα μαντιλάκι στα χέρια της και κάθε τόσο σκούπιζε τα μάτια της και ρουφούσε τη μύτη της.

Ο Μιλτιάδης πήγε κοντά της και την αγκάλιασε.

«Μην κλαις και μη θρηνείς ούτε το σπίτι ούτε τον αδελφό μας. Θα τελειώσει ο πόλεμος και όλα θα γίνουν όπως πρώτα, πιστεψέ με, αδελφή μου».

Η Ερασμία είδε στο βλέμμα του την οργή να καθρεφτίζεται σαν κεραυνός έτοιμος να κατακάψει τα πάντα, και φοβήθηκε. Σκούπισε τα μάτια της και έγειρε στην αγκαλιά του αδελφού της.

«Ναι, θα περάσουν, αδελφέ μου, καλά λες», του είπε θέλοντας να του δείξει πως δε φοβάται.

Από τότε που είχαν πεθάνει οι γονείς τους, εκείνη είχε αναλάβει τον ρόλο τους μέσα στο σπίτι, φροντίζοντας τα αδέρφια της σαν να επρόκειτο για δικιά της παιδιά.

«Κάντε κουράγιο», τους έλεγε όταν τα βράδια τούς έβλεπε συγκεντρωμένους γύρω από το μεγάλο τραπέζι στο πατρικό τους να συζητούν για την κατάσταση και ένιωθε το σπιτικό τους έτοιμο να το χτυπήσει ο κεραυνός της αγανάκτησης. «Θα περάσει ο καιρός και όλα θα σιάξουν. Μόνο κοιτάξτε μην κάνετε καμιά αποκοτιά και πάμε όλοι χαμένοι».

Το ίδιο βράδυ της επίταξης του σπιτιού του Χριστόδουλου κάθισαν όλοι γύρω από το τραπέζι στο πατρογονικό τους και εκείνη σέρβιρε τον λιγοστό τραχανά που είχε ετοιμάσει, κρατώντας στο ένα χέρι την παλιά σιδερένια κουτάλα και στο άλλο του καθενός το πιάτο.

«Δεν έχει άλλη υπομονή», πήρε τον λόγο ο Μιλτιάδης. «Τα καφενεία της Χώρας επιτάχθηκαν κι αυτά. Τα πήραν για να κοιμούνται οι οπλίτες τους. Και το μεγάλο στην κάτω πλευρά έγινε, λέει, λέσχη ψυχαγωγίας. Θα μας ξεκάνουν όλους και θα κάνουν αυτοί κουμάντο στον τόπο μας. Κι ύστερα πια, άντε να τους κουνήσει κανείς».

«Αν επείς για τα παρεκκλήσια, πάνε κι αυτά», μπήκε στη μέση ο Χριστόδουλος.

«Τι γίνηκαν;» ρώτησε η Ερασμία.

«Αποθήκες τα έκαμαν. Βάνουν εκεί τα ρούχα τους, τα φαγώσιμα όλα, ό,τι μας κλέβουν, το κρασί των πατεράδων μας. Πού θα πάει αυτό;»

«Αποθήκες;» γούρλωσε τα μάτια της η Ερασμία και ακούμπησε στο τραπέζι το κατσαρόλι με τον ξεστό χυλό. Μια ανατριχίλα διαπέρασε τα σωθικά της στη σκέψη πως οι εκκλησίες είχαν μετατραπεί σε αποθήκες, αλλά αμέσως βιάστηκε να μην αφήσει τα αδέρφια της να καταλάβουν τη στενοχώρια της. «Ε, για να το κάμουν αυτό θα έχουν τους λόγους τους, μα μη σας μέλει. Σα θα τελειώσει ο πόλεμος θα γυρίσουν όλα όπως πρώτα», απάντησε και έκρυψε την ταραχή της.

Τα καθάρματα. Τίποτε δεν άφηκαν στη θέση τους, σκέφτηκε και σταυροκοπήθηκε.

Η αίσθηση ότι κακοποιούσαν τα ιερά και τα όσια του τόπου τής ήταν ιδιαίτερα βασανιστική. Ήξερε καλά, όμως, πως έπρεπε με όλες της τις δυνάμεις να καθησυχάσει τον απύ χαρακτήρα των αδελφών της και προτιμούσε πάντα να μη δείχνει ό,τι πραγματικά αισθανόταν.

«Και πώς θα τελειώσει, Ερασμία; Έχεις καμιά καλή ιδέα; Με τους σταυρούς και τα πατερημά τίποτε δε θα τελειώσει. Αν καθόμαστε βολεμένοι στο σπιτάκι μας, ποτέ δε θα σταματήσει τούτος ο χορός», είπε ο Μιλτιάδης και σηκώθηκε.

«Κάθισε να φάμε. Κι όσο το 'χουμε τούτο το ξεστό πιάτο να λες δόξα τω Θεώ», απάντησε η κοπέλα και τον κοίταξε αυστηρά, θέλοντας να του δείξει ότι η συμπεριφορά του ήταν ανάρμοστη.

Έβραζαν μέσα του η αγανάκτηση και ο θυμός, όμως, μη θέλοντας να τη στενοχωρεί, της έκανε το χατίρι και γύρισε στο τραπέζι. Η Ερασμία τα καταλάβαινε όλα αυτά και φοβόταν. Όσο κι αν στο βάθος της ψυχής της συμφωνούσε με τα λόγια του μικρότερου αδελφού της, δεν μπορούσε να παραβλέψει ότι οι σκέψεις αυτές θα τον έβαζαν σε κίνδυνο.

Ο Μιλτιάδης, όπως και οι περισσότεροι Χωρίτες, δε μπορούσε να δεχτεί όσα έβλεπε να συμβαίνουν γύρω τους, ούτε να συμβιβαστεί με τη μετατροπή της Χώρας και άλλων στρατηγικών θέσεων του νησιού σε αμυντικά φρούρια των εχθρών, και δυσανασχετούσε. Και όσο δεν έχαναν την ευκαιρία οι Ιταλοί να δηλώνουν ξεκάθαρα την παρουσία τους γεμίζοντας, καθημερινά σχεδόν, τον τόπο με διάφορες προκηρύξεις, τόσο περισσότερη οργή συσσωρευόταν στην ψυχή του, όπως συνέβαινε και στους υπόλοιπους κατοίκους της μικρής νησιωτικής κοινωνίας.

Ο καιρός περνούσε και τίποτε δεν άλλαζε προς το καλύτερο για τους κατοίκους του νησιού. Απεναντίας, πλήθαιναν μόνο οι απαγορεύσεις. Έτσι, σταδιακά απαιτήθηκε η παράδοση και η συγκέντρωση όλων των βασικών προϊόντων. Το λάδι, το κρασί, τα σιτηρά και ο καπνός έγιναν δυσεύρετα για τους ντόπιους, με αποτέλεσμα ο εχθρός να γίνει ο κύριος νομέας του μόχθου τους

και κυρίως να ελέγχει, με αυτό τον τρόπο, τον επισιτισμό τους.

Οι κατακτητές επέβαλλαν συγκεκριμένες ώρες κυκλοφορίας και ώρες λειτουργίας των καταστημάτων. Ρύθμιζαν ακόμα και την αλιεία, τη θαλάσσια συγκοινωνία και την υλοτομία του τόπου. Κοντολογίς, όριζαν πια το νησί και την τύχη των κατοίκων του. Ολόκληρη η οικονομία του νησιού είχε περιέλθει άμεσα στην απόλυτη δικαιοδοσία τους και οι ντόπιοι παρέμεναν ανίσχυροι μπροστά στην προκλητική εκμετάλλευση της ζωής τους. Άρχισε μια συστηματική καταλήστευση.

Σταδιακά, η πείνα έγινε το μεγάλο τους βάσανο. Με δυσκολία κατάφεραν να βρίσκουν φαγητό. Συχνά έπρεπε να περπατούν ανάμεσα στα ναρκοπέδια για να καλύψουν τις βασικές καθημερινές τους ανάγκες. Ελάχιστα τρόφιμα υπήρχαν· και όσα μπορούσαν να βρεθούν έφταναν σ' αυτούς σε εξωφρενικές τιμές.

Οι μαυραγορίτες πλούτισαν όταν η μεγάλη πείνα ανάγκασε τους πάντες να δώσουν ό,τι είχαν και δεν είχαν ακόμα και για ένα κομμάτι ψωμί. Κι έτσι, ακριβά σερβίτσια και ασημικά, σεντόνια, τραπεζομάντιλα και μαξιλαροθήκες σταδιακά άλλαξαν χέρια.

Όπως συμβαίνει πάντα σ' αυτές τις περιπτώσεις, οι πιο φτωχοί επλήγησαν πρώτοι. Πολύ γρήγορα εικόνες απελπισμένων ανθρώπων που τριγυρνούσαν σκελετωμένοι, με ρουφηγμένα μάγουλα στους δρόμους έγιναν καθημερινή πραγματικότητα. Ολόκληρο το νησί μύριζε θλίψη και φόβο· μύριζε απόγνωση. Παντού έβλεπες κουρασμένους και αποστεωμένους ανθρώπους να περιφέρονται, έτοιμοι να καταρρεύσουν. Ολόμαυρες σκιές, διπλωμένες στα δύο, λιμοκτονούσαν. Το νησί γέμισε εξαθλιωμένους, και οι μαυραγορίτες βρήκαν την ευκαιρία και το λυμαίνονταν.

Κάποιοι προσπαθούσαν να βγουν στα χωράφια και να μαζέψουν μερικά χόρτα, καμιά τσουνκίδα, στιδήποτε τέλος πάντων θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν ως τροφή, αλλά ακόμα κι αυτό ήταν απαγορευμένο. Οι Ιταλοί είχαν επιβάλει τους όρους τους, και σύμφωνα με αυτούς κανείς δεν μπορούσε να πάει μόνος του

ούτε στα δικά του κτήματα. Έβγαιναν οι ψαράδες στα νερά για να ψαρέψουν κρυφά και έτρεμε το φυλλοκάρδι τους μην τυχόν εντοπιστούν από τις ιταλικές περιπόλους. Κάποιοι χάθηκαν πέφτοντας σε νάρκες και οι συγγενείς καταλάβαιναν τι είχε συμβεί μόνο από τα συντρίμια της βάρκας που ξεβράζονταν μετά από μέρες στην ακτή.

Ακόμα και τα αμπέλια είχαν καταστραφεί. Για αιώνες τροφοδοτούσαν το νησί με το σαμιώτικο μοσχάτο, αλλά τώρα πια είχαν ρημάξει. Μερικά από αυτά τα δούλευαν οι Ιταλοί. Μα το σαμιώτικο χώμα δεν έδεσε μαζί τους. Τίποτε δεν κατάφεραν, η παραγωγή μειώθηκε σημαντικά και σύντομα τα παράτησαν. Τα αμπελοχώραφα γέμισαν ζιζάνια· αλλά το χειρότερο ήταν ότι τα περισσότερα γέμισαν νάρκες. Οι Σαμιώτες κινδύνευαν να γίνουν στάχτη στην προσπάθειά τους να φτάσουν στα πατροχώραφά τους.

Έτσι είχε βρεθεί σκοτωμένος πριν από λίγες ημέρες ο γιος της καντηλανάφτισσας σ' ένα χωριό λίγο πιο πέρα. Είχε σηκωθεί από τα χαράματα να πάει στο χωράφι του πεθαμένου του γονιού. Οι προσπάθειες της μάνας του να τον μεταπείσει το προηγούμενο βράδυ στάθηκαν ατελέσφορες. Εκείνος πίσω δε θα έκανε από την απόφασή του. Για να την αποφύγει, όμως, της είχε πει πως δε θα πήγαινε και έπεσε να κοιμηθεί.

Αξιμέρωτα σχεδόν σηκώθηκε, φόρεσε μια χοντρή ζακέτα και το κασκέτο του πατέρα του και τράβηξε αργά τον σιδερένιο σύρτη της πόρτας. Τα χοντρά, μυωπικά του γυαλιά θόλωσαν από την πρωινή υγρασία μόλις βγήκε στον δρόμο. Τα έβγαλε και τα έχωσε στην τσέπη του. Χωρίς αυτά έβλεπε καλύτερα. Περπατούσε και σκεφτόταν. Αν έβρισκε στο κτήμα τους κανέναν Ιταλό, θα του μιλούσε, θα τον παρακαλούσε στην ανάγκη να τον αφήνει να πηγαίνει κι αυτός και να τον βοηθάει. Θα του έλεγε ότι το χωράφι ήταν του παππού του. Προίκα της μάνας του το είχαν δώσει στον πατέρα του· πως πάνω από πενήντα χρόνια έβγαζαν κρασί

και ήταν αυτό το μικρό κομμάτι γης η μοναδική τους περιουσία. Θα έπεφτε ακόμα και στα πόδια του αν χρειάζοταν.

Τι διάλογο, άνθρωπος είναι κι αυτός, θα με καταλάβει...

Μισή ώρα χρειάστηκε για να φτάσει στο χωράφι. Το είδε σκαμμένο και τα κλήματα όλα ξεριζωμένα. Ένωσε το αίμα να του ανεβαίνει στο κεφάλι. Κανείς δεν ήταν εκεί κοντά, ούτε εχθρός ούτε φίλος. Ήταν μόνος του. Μια πινακίδα στα δεξιά του χωραφιού έγραφε κάτι στα ιταλικά, αλλά εκείνος δεν ήξερε τι σήμαιναν τα χοντρά κόκκινα γράμματα. Πέρασε από δίπλα της και μπήκε στο χωράφι. Στο βάθος είδε πεταμένο ένα τσαπί – εκείνο το παλιό του πατέρα του. Πάντα είχε στο μυαλό του τη γνώριμη εικόνα του γονιού να το έχει στον ώμο του, λασπωμένο ακόμα και υγρό, όταν επέστρεφε κατάκοπος στο σπίτι.

Πάτησε το φρεσκοσκαμμένο, καστανό έδαφος αποφασισμένος να προχωρήσει και να το πάρει. Το χώμα ήταν μαλακό. Υγρό ακόμη από τη βραδινή υγρασία. Του θύμιζε εκείνη τη βροχερή ημέρα, όταν έθαβαν τον πατέρα του. Ούτε πέντε χρόνων δεν ήταν ακόμα, όμως σε όλη του τη ζωή θα θυμόταν τι είχε συμβεί. Όλο το χωριό είχε μαζευτεί και η μάνα του τον κρατούσε από το χέρι. «Έφυγε ο πατέρας σου», του είχε πει μόνο, και συνέχισε τον βουβό της θρήνο.

Την επομένη κιόλας της κηδείας τον ξύπνησε από νωρίς και μαζί πήγαν στο χωράφι τους. Την είδε να σκάβει και να θειαφίζει τα σαφύλια. Ύστερα ένα ένα τα αμπέλια ποτίστηκαν, ώσπου το νερό πλημμύρισε τις γούρνες τους.

«Αυτό είναι ολάκερο το βιος μας, παιδί μου», του είπε όταν προς το μεσημέρι σταμάτησε να δουλεύει και έκοψε ένα κομμάτι πίτα και του έδωσε. «Αυτό μας άφηκε ο πατέρας σου κι εδώ θα δουλεύουμε κάθε μέρα για να 'χουμε να φάμε. Ευχή και κατάρρα σου δίνω σ' όλη σου τη ζωή να το φροντίζεις».

Τον επόμενο χρόνο τον πέρασαν να πηγαίνουν στο χωράφι κάθε πρωί. Μαζί της έμαθε και εκείνος τη δουλειά και όταν τελείωναν, πεθασμένοι από την κούραση αλλά χαρούμενοι, επέ-

στρεφαν στο σπίτι, αφού περνούσαν πρώτα από το νεκροταφείο για να ανάψουν το καντήλι. Όταν έφτασε πια η ώρα να πάει σχολείο, όλα αυτά σταμάτησαν. Πήγαινε μόνο τα Σαββατοκύριακα και τη βοηθούσε. Άκουγε, όμως, τον αναστεναγμό της κάθε βράδυ, όταν ξάπλωνε να κοιμηθεί και η μέση της την έκαιγε από την κούραση.

Δυο βήματα ακόμα και τα παπούτσια του βούλιαξαν μέσα σε λάσπες. Σταμάτησε για μια στιγμή και ανασήκωσε τα μπατζάκια του. Αν λέρωνε το μοναδικό του παντελόνι, η μάνα του θα γινόταν έξαλλη. Έπιασε το τσαπλί και το κάρφωσε στο χώμα. Ρίγησε η γη από το πρωινό, αναπάντεχο χτύπημα. Ύστερα το σήκωσε και το κρέμασε στον ώμο του. Θα ξανάφτιαχνε το χαλασμένο χωράφι του. Σκέφτηκε τη μάνα του. Αν αντίκριζε το ματωμένο κομμάτι της γης τους, αν έβλεπε τα ξεριζωμένα κλήματα, η καρδιά της δε θα άντεχε.

Θα πήγαινε ο ίδιος στον διοικητή της μεραρχίας και θα τον παρακαλούσε. Θα του μιλούσε για τη μητέρα του και τον πεθαμένο πατέρα.

Τι στο καλό, άνθρωπος είναι κι αυτός, μπορεί να με νιώσει.

Κίνησε να φύγει. Έκανε κρύο και ο ιδρώτας του πάγωνε στο στέρνο του. Δεν πρόλαβε να κάνει δεύτερο βήμα. Ούτε κατάλαβε καλά καλά τι συνέβη. Άκουσε μόνο τον εκκωφαντικό θόρυβο μιας έκρηξης να σκίζει τα σπλάχνα της γης και ένιωσε να σκίζονται και τα δικά του.

Βρέθηκαν μόνο κομματιασμένες σάρκες, ένα παπούτσι γεμάτο χώματα και τα σπασμένα του ματογυάλια δίπλα στο λασπωμένο τσαπλί. Τα βρήκε ο παπάς του χωριού όταν, βγαίνοντας να πάει στην εκκλησία, άκουσε την τραγική έκρηξη και έτρεξε να δει τι είχε συμβεί. Την επόμενη ημέρα έβαλε τα κομμάτια όλα μαζί μέσα σε ένα τσουβάλι και τα διάβασε προτού τα θάψει.

Η μάνα του δεν μπόρεσε να πάει στο κατευόδιο του γιου της. Όταν της είπαν πως το παιδί της είχε χαθεί, κλείστηκε μέσα στο σπίτι και δεν ξαναβγήκε ποτέ από εκεί. Μόνο μοιρολογούσε και

έκλαιγε νυχθημερόν με σαλεμένα τα λογικά της. Μάταια οι γειτόνισσες της ζητούσαν να τους μιλήσει. Με τον καιρό έπαψαν να πηγαίνουν κι αυτές στο σπίτι της. Βαρέθηκαν. Είχαν και τα δικά τους να σκεφτούν, την πείνα των δικών τους παιδιών να κοπάσουν. Μόνο η παπαδιά πήγαινε πότε πότε. Καθόταν απέναντί της και της μιλούσε. Απάντηση, όμως, δεν έβγαινε από τα χείλη της γυναίκας. Την τελευταία φορά τής είπε μόνο να μην ξεχάσει να κρεμάσει μαύρα πανιά στα παραθύρια της για να μη φαίνεται το φως τις νύχτες· και έφυγε.

Η συσκότιση ήταν υποχρεωτική τουλάχιστον για οχτώ ώρες κάθε βράδυ, και ο περιορισμός της κυκλοφορίας δυσχέραινε ακόμα περισσότερο την κατάσταση. Πολλοί προσπαθούσαν να εγκαταλείψουν το νησί και να βρουν μια καλύτερη τύχη στη γειτονική Τουρκία, για να διαφύγουν από εκεί ευκολότερα προς στη Μέση Ανατολή. Τα ασιατικά παράλια γέμισαν ανθρώπους. Το νησί άδειαζε σιγά σιγά και μαζί του άδειαζε και η ψυχή όσων έμεναν πίσω. Μόνο ο φόβος αφθονούσε και γέμιζε τον τόπο. Και μια διάχυτη ανησυχία για την άγνωστη μοίρα τους, όσα δεν τολμούσαν πολλές φορές ούτε καν να φαντάζονται.

Εκεί όπου πρώτα κατοικούσε ένας εργατικός λαός, μαθημένος στο φως του ήλιου και στη λαγνεία της μεσογειακής ηρεμίας, τώρα ένας εφιαλτικός χειμώνας, ο χειμώνας του 1941 απλωνόταν παντού και η πείνα θέριζε κορμιά και ελπίδες. Το κυριότερο όμως ήταν πως άρχιζε σιγά σιγά να θερίζει και συνειδήσεις. Ακούστηκε πως κάποιои είχαν αρχίσει να δίνουν πληροφορίες στον εχθρό, ενώ οι φήμες πλήθαιναν για μερικές γυναίκες, ότι κοιμόντουσαν με τους Ιταλούς, με αντάλλαγμα μερικά τρόφιμα. Κανείς, όμως, δε μπορούσε να πει με βεβαιότητα αν ήταν αλήθεια ή όχι.

Ένα γενικό κλίμα αποσύνθεσης και απελπισίας της κοινωνίας επικράτησε σταδιακά και τελικά κυριάρχησε στον τόπο· και

μέσα σ' αυτό, κάποιοι άνθρωποι άρχισαν να χάνουν τις ελπίδες τους, άλλοι να βρίσκουν τις δικές τους λύσεις κάνοντας τους προσωπικούς τους συμβιβασμούς και μερικοί να συσπειρώνονται και να σχηματίζουν τους πρώτους πυρήνες Αντίστασης. Ομάδες πατριωτών σχηματίστηκαν με σκοπό να κλέβουν όπλα και πυρομαχικά, χειροβομβίδες, σφαίρες και ό,τι άλλο μπορούσαν από τους Ιταλούς και να τα μεταφέρουν με τα γαϊδουράκια, κρυμμένα μέσα σε κοφίνια, σε μέρη ασφαλή, έτσι ώστε να μπορέσουν να τα χρησιμοποιήσουν με την πρώτη ευκαιρία.

Άνθρωποι των οποίων η συνείδηση δεν μπορούσε να αποδεχθεί την ξένη κυριαρχία και πάλευαν, με οποιονδήποτε τρόπο, να εκδιώξουν τον εχθρό από τον τόπο και να βοηθήσουν τους συντοπίτες τους. Ανάμεσά τους και ο Μιλτιάδης. Οργισμένος από την επικρατούσα κατάσταση, αναζητούσε τρόπους να ωφελήσει, με όποιο μέσο μπορούσε, τους συνανθρώπους του και έβραζε κυριολεκτικά από τον θυμό του όταν έβλεπε τους συγχωριανούς του να λιμοκτονούν.

«Εγκληματίες!» μούγκρισε ξανά ο Μιλτιάδης, ενώ την ίδια στιγμή οι Ιταλοί καθισμένοι στο διπλανό τραπέζι γελούσαν δυνατά.

«Μη μιλάς, θες να μας κάψεις;» του είπε με συνωμοτικό ύφος ο Ξενοφώντας. «Αν σε ακούσουν, πάμε χαμένοι».

«Στον τόπο μου είμαι και θα μιλώ ό,τι θέλω», αντιγύρισε θυμωμένος ο Μιλτιάδης και κοίταξε τον φίλο του ολόγεια μέσα στα μάτια, για να του δείξει ότι εκείνος δεν ένιωθε φόβο και πως μόνο έτσι μπορούσαν να λογαριάσουν να ζήσουν ξανά με αξιοπρέπεια. «Εσύ, πάλι, από πότε άρχισες να φοβάσαι; Από πότε έγινες κιοτής του λόγου σου;» ρώτησε τον φίλο του και μια έκφραση δυσαρέσκειας διαγράφηκε στο πρόσωπό του.

Ένας Ιταλός στρατιώτης τον άκουσε και γύρισε προς το μέρος του. Από το ύφος του Μιλτιάδη και τον τρόπο που κάθε τόσο κοιτούσε προς το τραπέζι των Ιταλών κατάλαβε αμέσως πως ο

νεαρός Έλληνας μιλούσε γι' αυτούς: η ορμητική διάθεση της νιότης και η ανάγκη να αποδείξει ότι έχει δίκιο είχαν κυριεύσει το πρόσωπό του κάνοντάς τον να δείχνει πως αψηφά τον φόβο που ένιωθε μέσα του.

«Σώπα!» του είπε με σφιγμένα δόντια ο Γιάννης. «Θα μας πιάσουν και θα μας σκοτώσουν. Αυτό θέλεις, πανάθεμά σε; Μας κατάλαβε. Κοίτα πώς μας κοιτάζει ο Ιταλός...»

«Θέλω να πάνε στον τόπο τους τούτα τα θεριά», είπε ξανά ο Μιλτιάδης βλέποντας το μέτωπο των φίλων του αυλακωμένο από τον πανικό.

«Che cosa hai detto?»* ρώτησε ο ένας Ιταλός και σηκώθηκε από την καρέκλα πλησιάζοντας απειλητικά τον Μιλτιάδη.

Τα γέλια σταμάτησαν απότομα καθώς ο Ιταλός στρατιώτης είχε αντιληφθεί τις οργισμένες διαθέσεις του Έλληνα. Λίγα λεπτά χρειάστηκαν μόνο και ο Μιλτιάδης βρέθηκε περικυκλωμένος από πέντε πάνοπλους Ιταλούς. Στάθηκαν γύρω του και τον κοιτούσαν απειλητικά, έτοιμοι να ξεσπάσουν επάνω του όλη τους την οργή.

Εκείνος σηκώθηκε όρθιος. Το αίσθημα της αυτοσυντήρησης και ένας τεράστιος φόβος τον έκαναν ξαφνικά να θέλει να το βάλει στα πόδια. Όμως, ήταν αποφασισμένος να μην τους κάνει τη χάρη. Έτσι, ενώ έτρεμε και ο ίδιος για ό,τι επρόκειτο να συμβεί τα επόμενα λεπτά, καμιά αίσθηση φόβου δε φαινόταν να σκιάζει τα μάτια του. Στάθηκε απέναντι στον μαινόμενο εχθρό και τον κοίταξε. Μια ανατριχίλα διαπέρασε τα σωθικά του βλέποντας τη μανία για εκδίκηση να διατρέχει το πρόσωπο του Ιταλού.

Σαν σαίτιες οι σκέψεις διέσχιζαν τον νου του η μία μετά την άλλη. Σκέφτηκε ξανά να το βάλει στα πόδια. Ήταν σίγουρο ότι και οι πέντε θα τον κυνηγούσαν και θα έτρεχαν ξοπίσω του, κι όπου τον έβρισκαν θα τον λιάνιζαν. Συνειδητοποίησε πόσο δεινή ήταν η θέση του. Αυτοί οι εξαγριωμένοι άντρες είχαν τη μορ-

---

* Τι είπες;

φή αρπακτικού. Από το μυαλό του πέρασε για μια στιγμή η μορφή της Ερασμίας. Αν πάθαινε κάτι εκείνος, η αδελφή του θα τρελαινόταν. Δεν υπήρχε χρόνος για χάσιμο. Έπρεπε να τελειώσει μια ώρα αρχύτερα όλο αυτό· κάπως να αντιδράσει. Και αφού δεν υπήρχε τρόπος να ξεφύγει, του έμενε να αναμετρηθεί με το αρπακτικό και να του δείξει πως δε φοβόταν. Ίσως έτσι το αιφνιδίαζε. Σήκωσε το βλέμμα προς τα μάτια του Ιταλού και τον κοίταξε με θάρρος.

Σε ολόκληρη τη μετέπειτα ζωή του δε θα ξεχνούσε ποτέ το διαπεραστικό βλέμμα που είχε απέναντί του. Η εκδικητική του μάνητα είχε διαστείλει τις υγρές κόρες των ματιών, κάνοντάς τα να μοιάζουν έτοιμα να εκραγούν· και ήταν πια βέβαιο πως ο άντρας αυτός ήταν έτοιμος να πέσει επάνω του με μανία. Ούτε και ο ίδιος κατάλαβε ποιος μηχανισμός ενεργοποίησε μέσα του μια αναπάντεχη γενναιότητα, σημάδι ότι ακόμα ήταν ζωντανός και δε θα το έβαζε κάτω. Η απόφασή του να σταθεί με αξιοπρέπεια μπροστά στον επικείμενο χαμό του έμοιαζε με τρέλα. Ακόμα και αν είχε στη διάθεσή του όλο τον εξοπλισμό της πιο μεγάλης πολεμικής δύναμης, δε θα μπορούσε να αισθανθεί περισσότερο αποφασισμένος απ' ό,τι εκείνη τη στιγμή.

Μανιασμένος ο Ιταλός άρχισε να ουρλιάζει μπροστά του, αλλά ο Μιλτιάδης τον κοίταξε ορθώνοντας απέναντί του όλα όσα τόσο καιρό είχε κρυμμένα στη σκέψη του. Περιφρόνηση και σιχασιά είδαν στα μάτια του Μιλτιάδη οι Ιταλοί, και όχι φόβο. Κι αυτό ήταν αρκετό για να τους μετατρέψει, μέσα σε ένα λεπτό, σε άγρια θηρία. Προτού προλάβει να αρθρώσει κουβέντα, έπεσαν πάνω του σαν πεινασμένες ύαινες και άρχισαν να τον γρονθοκοπούν και να τον κλοτσούν σε όποιο σημείο του σώματός του έβρισκαν, βρίζοντας και ουρλιάζοντας σαν αφρισμένα αγρίμια. Οι φίλοι του έστεκαν μαρμαρωμένοι. Κανείς δεν μπορούσε να τον βοηθήσει, να τον γλιτώσει από την άγρια λύσσα τους.

«Φύγετε», πρόλαβε και είπε στους συντρόφους του. Αλλά εκείνοι δεν μπορούσαν να τον αφήσουν μόνο του. Βήμα δεν έκαναν.

Οι Ιταλοί συνέχισαν να τον χτυπούν με μανία και όταν κατάλαβαν ότι το σώμα του ήταν σαν ένα άδειο σακί πεταμένο στο πάτωμα, ο αξιωματικός έκανε νόημα στους υπόλοιπους να σταματήσουν. Η τελευταία κλοτσιά στο στομάχι τον έκανε να διπλωθεί στα δύο και να γρυλίσει σαν πονεμένο σκυλί. Με δυσκολία κατάφερε να σταθεί ξανά στα πόδια του. Ζαλιζόταν και πονούσε παντού. Το μέτωπό του έσταζε αίματα και τον βασάνιζε κάθε του ανάσα. Γνωρίζοντας ότι πλησίαζε το τέλος, έκανε μια απονενοημένη κίνηση προς το μέρος τους. Ούτε ο ίδιος κατάλαβε για πότε άρπαξε ένα τραπέζι και το αναποδογύρισε πάνω τους. Βρήκε την ευκαιρία με αυτό τον τρόπο να το σκάσει, και μαζί του κατάφεραν να ξεφύγουν και οι φίλοι του.

Χάθηκαν μέσα σ' έναν λαβύρινθο από καλντερίμια. Έτρεχαν, προσπαθώντας να μην κάνουν πολύ θόρυβο. Άκουγαν την οργή των Ιταλών πίσω τους. Ούρλιαζαν στη γλώσσα τους και πλησίαζαν απειλητικά. Οι άγριες φωνές τους διαπερνούσαν τα σοκάκια και έφταναν στ' αυτιά τους, έμπαιναν μέσα στα μηνίγγια τους. Έτρεχαν σε μια παραληρηματική καταδίωξη, για να μην τους προλάβουν. Αυτή τη φορά, αν τους έπιαναν, θα πήγαιναν χαμένοι. Οι Ιταλοί θα τους σκότωναν στη στιγμή.

«Σ' το είπα πως θα μας μπλέξεις», είπε ο Γιάννης και συνέχισε να τρέχει μαζί τους. Ο Μιλτιάδης δεν έδωσε καμιά σημασία στα λόγια του. Πονούσε. Νόμιζε ότι του είχαν σπάσει τα πλευρά, και τα πόδια του με δυσκολία τον κρατούσαν. Ποτέ του δεν είχε αντιληφθεί πως χρειάζεται μια μόνο στιγμή για να πλημμυρίσει την ψυχή του ανθρώπου το μίσος· και η δική του είχε βουτηχτεί σ' αυτό εκείνο το βράδυ.

Το σκοτάδι ήταν ο μοναδικός τους σύμμαχος. Γνωρίζοντας καλά τα πλακόστρωτα μονοπάτια του τόπου τους κατάφεραν να παραμείνουν αθέατοι ξεγλιστρώντας στα σοκάκια, κρυμμένοι μέσα στις αυλές των σπιτιών, πίσω από τεράστια κιούπια και βαρέλια γεμάτα λουλούδια. Κάποια στιγμή μάλιστα ένας Ιταλός πέρασε ακριβώς μπροστά τους, κάνοντάς τους να χάσουν κυριολε-

κτικά την ανάσα τους, χωρίς ωστόσο να τους αντιληφθεί, γιατί εκείνοι πρόλαβαν να κρυφτούν ξαπλωμένοι πίσω από ένα βαρέλι με πυκνό αγιόκλημα.

«Τα καταφέραμε...» είπε, ξέπνοα σχεδόν, ο Ξενοφώντας όταν είδε τον Ιταλό να απομακρύνεται.

«Πάμε», είπε μόνο ο Μιλτιάδης και βγήκε από την κρυψώνα του. Το βλέμμα του είχε θολώσει. Κάθε τόσο έτριβε με το μανίκι το πρόσωπό του σκουπίζοντας το αίμα από το σκισμένο του μέτωπο. Περπάτησαν κάμποση ώρα. Σταμάτησαν τελικά πίσω από έναν μαντρότοιχο, λίγα μέτρα πέρα από τη δική τους γειτονιά, όταν ένιωσαν ότι οι Ιταλοί είχαν χάσει τα ίχνη τους. Από ώρα τα βαριά βήματα πίσω τους είχαν σιγήσει κι αυτό τους έδωσε κουράγιο. Κανείς από τους τρεις δε μιλούσε. Λαχανιασμένοι όπως ήταν, έπρεπε να ανακτήσουν πρώτα την κομμένη τους ανάσα.

Στάθηκαν κάτω από το χαγιάτι ενός σπιτιού. Από μέσα ακουγόταν μουσική. Στο παράθυρο ήταν ελαφρώς τραβηγμένη η κουρτίνα και μπορούσε να δει κανείς τον μεγάλο ξύλινο καθρέφτη με τη σκαλισμένη, αρχοντική βάση του. Ο Μιλτιάδης κοίταξε προσεκτικά. Στην αντανάκλασή του έβλεπε έναν Ιταλό αξιωματικό, καθισμένο στον απέναντι καναπέ, να αγκαλιάζει μια νέα γυναίκα· ήταν γερμένος πάνω της. Μπροστά τους, στο μικρό τραπέζι, δυο ποτήρια κρασί και ένα όπλο. Δεν μπορούσε να διακρίνει καλά το κορίτσι.

Η θέα αυτής της εικόνας τού έφερε αηδία.

Μια γυναίκα παραδομένη στα νύχια του εχθρού, όπως ακριβώς ολόκληρη η χώρα...

«Τώρα τι θα κάνουμε;» ρώτησε ο Γιάννης για να πάρει κουράγιο. «Έτσι και μας βρουν, το φάγαμε το κεφάλι μας».

«Τι σταθήκαμε εδώ; Πάμε να φύγουμε», έκανε ο Ξενοφώντας και έδειξε το παράθυρο. «Αν μας πάρει είδηση, καήκαμε».

«Εμάς μάλλον δε θα μας θυμούνται, αλλά τον Μιλτιάδη σίγουρα θα τον κυνηγήσουν», απάντησε ο Γιάννης σκουπίζοντας ταυτόχρονα τον ιδρώτα από το μέτωπό του.

«Ρε Μίλτο, σ' το έλεγα εγώ να μη μιλάς, έκανες του κεφαλιού σου όμως», συνέχισε θυμωμένος ο Ξενοφώντας. «Άντε να σε δούμε τώρα τι παλικαράς είσαι! Και, για έλα κοντά, να δω καλά τι γίνεται με την πληγή σου». Πλησίασε τον Μιλτιάδη και κοίταξε το βαθύ σκίσιμο στο μέτωπο του. Το φως από το παράθυρο του έδωσε τη δυνατότητα να διακρίνει ένα κοκκινωπό βαθύ χαντάκι χαραγμένο βαθιά. «Καλά τα κατάφερες του λόγου σου», του είπε και κούνησε αποδοκιμαστικά το κεφάλι.

«Τώρα που το ξανασκέφτομαι, οι Ιταλοί θα μας ψάξουν και θα μας σκοτώσουν όλους. Μη θαρρείς ότι θα μας τη χαρίσουν. Και να μη μας θυμούνται, σίγουρα θα μας αναζητήσουν και θα μάθουν με το πρώτο ποιοι ήμασταν από νωρίς στον καφενέ. Ανάθεμά τους, καταραμένοι να 'ναι!» είπε ο Γιάννης.

«Να δούμε τώρα πώς θα γλιτώσουμε και άσε τις κατάρες και τα πολλά λόγια», του απάντησε ο Ξενοφώντας. «Α, ρε Μίλτο, αν μάθει ο πατέρας μου τις αποκοτιές σου, αλίμονό μου. Δε φτάνει που θα με κυνηγούν οι Ιταλοί, θα 'χω και τον γέρο να τρέχει το κατόπι μου να με φτάσει...»

«Φεύγουμε σήμερα κιόλας για την Κύπρο», διέκοψε τις φλυαρίες τους ο Μιλτιάδης, ανακοινώνοντας ό,τι τόση ώρα σκεφτόταν σιωπηλός. «Τρεις ώρες φτάνουν για να πάτε σπίτι, να φέρετε ρούχα και την ευχή της μάνας σας. Το καΐκι είναι στο Τηγάι. Όποιος θέλει έρχεται μαζί μου. Αν μείνουμε εδώ πάμε χαμένοι. Έφτασε η στιγμή να πάρουμε τη μοίρα μας στα χέρια μας. Η *Ευαγγελίστρια* βιράρει άγκυρα* απόψε, κι όποιος είναι μέσα καλοδεχόμενος: όποιος πάλι δε θέλει, δεν πειράζει. Σε τρεις ώρες το πολύ σαλπάρουμε».

«Και τι θα κάνουμε εκεί, ρε Μίλτο;» ρώτησε ο Γιάννης.

Ο Μιλτιάδης δεν απάντησε. Ήξερε καλά πως, κάποιες φορές, όταν τρέχεις να ξεφύγεις από κάτι μπορεί να βρεθείς μπροστά σε έναν τοίχο, και τότε πρέπει να αποφασίσεις ποιον δρόμο θα

---

* Σηκώνει άγκυρα.

πάρεις. Ή θα το βάλεις στα πόδια και θα εξαφανιστείς αλλάζοντας κατεύθυνση, ή θα γκρεμίσεις τον τοίχο με όποιο μέσο διαθέτεις και θα συνεχίσεις την πορεία σου. Και για τον Μιλτιάδη όλα ήταν πια ξεκάθαρα μέσα του. Δίλημμα δεν υπήρχε. Εκείνος το κεφάλι δε θα το έσκυβε. Και όσο κι αν ένιωθε ότι ο κίνδυνος θα ήταν μεγάλος, όσο κι αν το άγνωστο ορθωνόταν μέσα του απειλητικό και του ζητούσε να ξανασκεφτεί και να αλλάξει τις αποφάσεις του, εκείνος ήξερε καλά ότι ο τοίχος γκρεμίστηκε μέσα του εκείνη τη νύχτα.

Χρόνος για χάσιμο δεν υπήρχε. Είχε ήδη αρκετά πράγματα κατά νου να κάνει και έπρεπε να βάλει σε μια τάξη την ήδη ταραγμένη σκέψη του. Αρχικά θα πήγαινε σπίτι του. Πρώτη φορά έλειπε τόσο πολύ, και μάλιστα τις ώρες της απαγόρευσης, και τα αδέρφια του θα κόντευαν να πεθάνουν από την αγωνία τους. Θα τους εξηγούσε πώς είχαν τα πράγματα και θα τους ανακοίνωνε την απόφασή του να φύγει για την Κύπρο. Θα τους έλεγε ότι στο νησί κινδύνευε να τον πιάσουν από στιγμή σε στιγμή. Οι Ιταλοί δε θα το έβαζαν κάτω εύκολα. Μαζί του απειλούνταν και οι ίδιοι. Ήταν σίγουρος ότι θα καταλάβαιναν. Θα τους ζητούσε συγγνώμη για όλα, και την ευχή τους. Γιατί βαθιά μέσα του είχε τη συναίσθηση πως όπου θα τον όριζε πια η μοίρα, σε ό,τι και αν έμπλεκε, ό,τι πολυτιμότερο θα είχε μαζί του θα ήταν μονάχα αυτή η ευχή.

Κι ύστερα θα μιλούσε στον αδελφό του τον Μανόλη. Το καϊκι ανήκε και σ' αυτόν. Σύμφωνα με την επιθυμία του πατέρα τους, ήταν δικό του το ένα τέταρτο. Χρέος του ήταν να του ζητήσει άδεια για να το πάρει και να φύγει. Καμιά αντίρρηση δε θα του έφερνε. Ήταν βέβαιος, άλλωστε, ότι ο Μανόλης δεν ενδιαφερόταν για το πλεούμενο του πατέρα, του αρκούσε να φροντίζει τα κτήματά τους. Ο Μιλτιάδης, όμως, έκανε πάντα ξεκάθαρες δουλειές και ο αδελφός του, έστω και τυπικά, έπρεπε να γνωρίζει τι θα γινόταν, για να δεχτεί να δώσει το καϊκι τους.

Δε θα έβαζε στον σάκο του παρά ελάχιστα πράγματα. Δυο

τρεις αλλαξιές ρούχα, ένα τετράδιο να κρατά σημειώσεις κι εκείνη την παλιά εικόνα του Αγίου Ελευθερίου· και θα ζητούσε τον σταυρό του πατέρα του με το πολύτιμο τίμιο ξύλο, τον φερμένο πριν από χρόνια από κάποιο μακρινό ταξίδι. Ύστερα θα περπατούσε με προσοχή τα τρία χιλιόμετρα, από τη Χώρα μέχρι το λιμάνι, κι αν όλα πήγαιναν καλά θα σήκωνε άγκυρα αμέσως μόλις εμφανίζονταν και οι σύντροφοί του, με κατεύθυνση προς την Κύπρο.

«Εδώ οι δρόμοι μας χωρίζουν. Πάει ο καθένας σπίτι του και, όπως είπαμε, σε λίγες ώρες συναντιόμαστε», συνέχισε ψιθυριστά. «Πίσω από τη μεγάλη αποθήκη. Τρεις ώρες... ούτε λεπτό παραπάνω. Όποιος δεν έρθει μέχρι τότε σημαίνει ότι το σκέφτηκε καλά και δε θέλει μετελάδες στο κεφάλι του. Και δίκιο θα έχει. Εγώ, όμως, σηκώνω άγκυρα και φεύγω. Αυτή τη φορά γνώμη δεν αλλάζω».

Και χωρίς να πει άλλη κουβέντα ξεκίνησε για το σπίτι του.

Οι φίλοι του τον κοιτούσαν να απομακρύνεται με σταθερό βήμα. Αυτή τη φορά δεν έδειχνε να παίρνει κανενός είδους προφύλαξη. Αποφασισμένος, χανόταν στο βάθος του οικισμού με βήμα ανάλαφρο, μια ανθρώπινη σκιά μέσα στο μισοσκοτάδο. Γύρισαν και κοίταξαν ο ένας τον άλλον. Ο χρόνος για να αποφασίσουν και οι ίδιοι ποια στάση θα κρατούσαν είχε αρχίσει να μετρώνει αντίστροφα. Ο Μιλτιάδης με τα τελευταία του λόγια είχε αναποδογυρίσει την αθέατη κλεψύδρα του πεπρωμένου.

ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΜΥΡΙΖΕ ΑΛΙΣΙΒΑ και αγωνία όταν ο Μιλτιάδης άνοιξε την πόρτα. Σκυμμένη πάνω από τη σκάφη της, η Ερασμία, η αδελφή του, είχε ανασηκώσει τα μανίκια της κι έπλενε τα ρούχα των αδελφών της, με την αγωνία ζωγραφισμένη στο πρόσωπό της. Τα νέα για τον καβγά στο καφενείο είχαν φτάσει πριν από λίγο στο σπίτι και εκείνη, έντρομη μην είχε χαθεί ο αδελφός της, δεν ήξερε πώς να αντιδράσει. Είχε στήσει τη σκάφη της περισσότερο από την αμείλικτη ανάγκη να εκτονώσει τη νευρική της παρά για να πλύνει πράγματι τα ρούχα, και μάλιστα τέτοια ώρα. Κι όσο έτριβε με μανία μέσα στο καυτό νερό τις βρόμικες κάλτσες, τα μάτια της έσταζαν και η καρδιά της πήγαινε να σπάσει από την ταραχή.

Τα ήξερε τα αδέρφια της, ήταν συνετά. Δεν έλειπαν από το σπίτι χωρίς συγκεκριμένο λόγο. Μετά τον θάνατο και των δύο γονιών τους εκείνη τα φρόντιζε όσο καλύτερα μπορούσε. Για να μην εμφανιστεί ο Μιλτιάδης τόσες ώρες σίγουρα κάτι κακό θα είχε συμβεί. Λίγη ώρα πρωύτερα ο Μανόλης, ο τρίτος στη σειρά αδελφός τους, επέστρεφε από την πλατεία του χωριού και είδε το καφενείο ανάστατο. Ήξερε ότι ο αδελφός του θα πήγαινε εκεί και μπήκε για να μάθει τι γινόταν.

«Γίνηκε μεγάλος καβγάς και φασαρία στο καφενείο», της είπε όταν γύρισε στο σπίτι, λίγο προτού αρχίσει η απαγόρευση της κυκλοφορίας. «Πέντε Ιταλοί επιτέθηκαν στον Μιλτιάδη. Τον χτύπησαν πολύ. Κατάφερε να τους ξεφύγει, αλλά κανείς δεν τον ξαναείδε· ούτε άκουσαν τίποτε. Άφαντος! Και οι φίλοι του μαζί.

Άνοιξε η γης και τους κατάπιε. Οι Ιταλοί τους κυνήγησαν, έτρεξαν στο κατόπι τους, αλλά κανείς δεν ξέρει τι απέγιναν», της είπε τα νέα, με την αγωνία ζωγραφισμένη στο πρόσωπό του.

Εκείνη κόντεψε να τρελαθεί. Ένας κόμπος σαν θηλιά έσφιγγε τον λαιμό της.

Για μια στιγμή σκέφτηκε ότι ο Μιλτιάδης θα έτρεξε να κρυφτεί στο καΐκι του πατέρα τους· αλλά, πάλι, αν τον έπιαναν εκεί οι Ιταλοί, τότε μπορεί να το κατέστρεφαν και αυτό, και ο αδελφός της δε θα έβαζε σε κίνδυνο την *Ευαγγελίστρια* για κανέναν λόγο. Ήταν σίγουρη.

Έτριβε τα ρούχα με μανία, νιώθοντας το καυτό νερό να καίει το δέρμα της, όταν άκουσε την πόρτα να ανοίγει.

«Πού ήσουν τόσες ώρες, αδελφέ μου;» τον ρώτησε μόλις τον είδε να μπαίνει και σκούπισε τα κατακόκκινα χέρια στην ποδιά της. Ταράχτηκε όταν είδε το σκισμένο του πρόσωπο. Όλοι της οι φόβοι επιβεβαιώθηκαν. Έτρεξε και τον αγκάλιασε.

«Μη φοβάσαι», της είπε ο Μιλτιάδης. «Καλά είμαι».

«Κόντεψε να μου βγει η ψυχή σαν γύρισε ο αδελφός σου και μου είπε τα νέα του καφενέ».

«Μην ανησυχείς».

«Γιατί έμπλεξεξ, Μιλτιάδη μου, με δαύτους;» τον ρώτησε με αφέλεια, λες και ο αδελφός της ήταν ένα αμούστακο αγόρι που είχε μπλέξει σε κάποιον καβγά με τους συνομήλικους φίλους του.

«Δεν ξέρω. Φαντάζομαι μόνο πως πρέπει κάποιος να σηκώσει το κεφάλι, Ερασμία. Εμένα δε μ' έμαθε ο πατέρας να περπατώ σκυφτός στη ζωή».

Η αγωνία αντικαταστάθηκε από τη συμπόνια στο βλέμμα της. Της έφτανε πως ήταν γερός μπροστά της και της μιλούσε. Τα χειρότερα είχαν περάσει. Για μια στιγμή ανατρίχιασε στη σκέψη πως θα έφταναν στην πόρτα τους οι Ιταλοί εκείνη τι στιγμή, αλλά ήξερε καλά να τον κρύψει. *Στην ανάγκη, σκέφτηκε, τους πετώ το ξεματιστό νερό της σκάφης πάνω στα μούτρα. Κοίταξε την πληγή του χωρίς να πει κουβέντα. Ύστερα έβγαλε το μαντίλι από*

την ποδιά της και άρχισε να σκουπίζει το νοτισμένο του μέτωπο.

Καλύτερα απ' όλους αφουγκραζόταν ό,τι έκρυβε μέσα της η ψυχή του Μιλτιάδη. Από όλα τα αδέρφια εκείνος έμοιαζε ο πιο ξεροκέφαλος. Πάντα έκανε αυτό που λογάριαζε σωστό και δεν υπήρχε τρόπος να αλλάξει γνώμη. Έμοιαζε αφίθυμος και τολμηρός, την ίδια στιγμή όμως ήταν συνετός και τρυφερός άνθρωπος. Λιγόλογος και σοβαρός, ζητούσε μόνο ό,τι λογάριαζε σωστό να κάνει και δε δίσταζε να τα βάζει με όλους όταν έβλεπε μια αδικία. Βάραινε η ψυχή του και σώπαινε, όμως μέσα του το καζάνι έβραζε και κανείς δεν μπορούσε να προφυλαχτεί όταν ο αιθέρας πλημμύριζε από τους ατμούς του.

«Μη νοιάζεσαι, δεν έγινε τίποτε», την καθησύχασε εκείνος και τραβήχτηκε από κοντά της. «Μια φασαρία ήταν μόνο».

«Τα ξέρω, Μιλτιάδη μου», του είπε εκείνη, θέλοντας με τη στάση της να του δηλώσει πως γνώριζε τι είχε συμβεί, πως εμπιστευόταν τον λόγο του και δε φοβόταν. «Πονάς;» τον ρώτησε όταν εκείνος έκανε μια απότομη κίνηση δυσφορίας και απομάκρυνε το πρόσωπό του από το χέρι της.

«Δεν είναι τίποτε...»

«Είναι βαθύ το σκίσιμο, κάτσε ήσυχος μια στιγμή να δω, αδελφέ μου».

«Μη φοβάσαι, σου λέω. Έπεσα επάνω στη γωνία του τραπεζιού και αυτό είναι όλο», απάντησε ο Μιλτιάδης παραλείποντας να της πει πόσο πολύ τον είχαν χτυπήσει οι Ιταλοί· πως τα πλευρά του τον έκαιγαν από τον πόνο και πως στην παραμικρή του κίνηση ένιωθε να καρφώνονται στο σώμα του χιλιάδες ακίδες. «Ετοιμάσέ μου λίγα ρούχα, Ερασμία, πρέπει να φύγω όσο είναι καιρός», της είπε καθώς έμπαινε στο δωμάτιό του να ετοιμαστεί, για να ξεφύγει από τη δική της ταραχή.

Έντρομη άκουσε ό,τι φοβόταν περισσότερο να ακούσει η Ερασμία, όμως δεν είπε το παραμικρό για να του αλλάξει τα μυαλά. Αν έμενε εκεί, πράγματι κινδύνευε· και εκείνη, περισσότερο από όλους, θα ράγιζε, αν κάτι συνέβαινε στο σπίτι τους. Δακρυσμένη

μπήκε στο διπλανό δωμάτιο και μέσα σε λίγη ώρα ετοίμασε τα πάντα. Έναν μπόγο με δυο τρεις αλλαξιές, μια καθαρή πετσέτα, ένα σεντόνι, μερικά σώβρακα μακριά για να μην κρουώνει τα βράδια και λίγο ξερό φασκόμηλο μέσα σ' ένα σακούλι.

«Μη βάνεις πολλά πράγματα», της φώναξε ο Μιλτιάδης. «Όσο πιο λίγα τόσο καλύτερα».

«Εντάξει, εντάξει, μη φωνάζεις», απάντησε η Ερασμία και θυμήθηκε τον ολόμαλλο σκούφο του πατέρα τους. Τον είχε πλέξει η μάνα τους πριν από πολλά χρόνια για να μην τον χτυπάει το αγκιάζι τα πρωινά στη θάλασσα. Άνοιξε το συρτάρι της βαριάς, ξύλινης κομόντας και πήρε τον σκούφο. Μύριζε ακόμα πράσινο σαπούνι και μητρική φροντίδα.

Ύστερα κάθισε στο κρεβάτι και, κρατώντας το σκουφί στα κουρασμένα από τις τόσες δουλειές χέρια, αφαιρέθηκε στις αναμνήσεις της προηγούμενης ζωής τους. Είδε τον πατέρα να το φορά και να περπατά ευθυτενής προς το λιμάνι· τα παιδιά να τον ακολουθούν το ένα πίσω απ' τ' άλλο. Ύστερα είδε το Μιλτιάδη να περπατά τελευταίος, με τα χέρια πιασμένα στη μέση, παριστάνοντας τον μεγάλο· τον είδε να ξεψαρίζει τα δίχτυα δίπλα στον πατέρα και ύστερα να τρίβει την καρδίνα του καϊκιού τους για να την καθαρίσει από τη μούργα· τον είδε ολόρθο στην πλώρη να κουμαντάρει το πλεούμενο για πρώτη φορά. Και χαμογέλασε θλιβερά όταν συνειδητοποίησε πως οι περισσότερες μνήμες της για τούτον τον μικρότερο αδελφό της ήταν δεμένες με το καϊκι. Επόμενο ήταν, λοιπόν, τώρα, τη στιγμή ενός μεγάλου κινδύνου, εκεί να στραφεί· τη θάλασσα να βρει για καταφύγιο.

Ίσως να είναι καλύτερα μαζί της, σκέφτηκε και χαμήλωσε τα μάτια. Εκείνη ξέρει να προστατεύει τα παιδιά της καλύτερα από όλους.

Ο Μιλτιάδης μπήκε στο δωμάτιο και τη βρήκε καθισμένη στο κρεβάτι. Τρόμαξε η Ερασμία και έπιασε την άκρη της ποδιάς της να σκουπίσει τα μάτια της. Κάθισε δίπλα της και της έπιασε τα χέρια.

«Φοβάσαι, αδελφή μου;»

«Εσύ;» τον ρώτησε μόνο.

«Φοβάμαι», απάντησε κι ένας αναστεναγμός φούσκωσε τα πονεμένα του σωθικά. «Μα γυρισμός τώρα πια δεν υπάρχει, αδελφή μου».

Δεν είπε τίποτε η Ερασμία. Δεν ήθελε να φορτώσει την ψυχή του με τις δικές της έγνοιες. Μόνο έγειρε επάνω στον ώμο του. Ύστερα ανασήκωσε το κεφάλι της και τον κοίταξε μέσα στα μάτια.

«Και μήπως υπάρχει αδελφή χωρίς φόβο για την τύχη του αδελφού της; Πώς γίνεται να μη συμμεριστώ τη δική σου μοίρα;» του είπε και χάιδεψε το μέτωπό του. Ήθελε να του πει πως μια φωνή μέσα της ούρλιαζε κιόλας από τη λαχτάρα της, πως έτρεμε στην ιδέα μην του τύχει κανένα κακό· πως θα έσκιζε ακόμα και το στήθος της για να τον προφυλάξει. Αλλά δεν άνοιξε το στόμα της. «Στο καλό!» του είπε μόνο και του έδωσε τον σκούφο του πατέρα του και μαζί τη συγκατάθεσή της για ό,τι επρόκειτο να κάνει. «Να τον φοράς, να έχεις την ευχή του κύρη μας πάντα μαζί σου, αδελφέ μου. Και να προσέχεις!» είπε μόνο και τον ακούμπησε στα χέρια.

Ο Μιλτιάδης την αγκάλιασε. Ένωσε ασφάλεια στην αγκαλιά της για ένα λεπτό μονάχα. Ύστερα φίλησε τα αδύναμα δάχτυλά της και σηκώθηκε.

«Βιάζομαι, πρέπει να φύγω».

«Έχε θάρρος εκεί όπου πας...» του ψιθύρισε με ραγισμένη φωνή και τον σταύρωσε, διώχνοντας όσο πιο βιαστικά μπορούσε τον λυγμό από τα λόγια της.

Ο Μανόλης μπήκε βιαστικός στο δωμάτιο διακόπτοντας τη σκινηή.

«Αν είναι να φύγεις, πρέπει να φύγεις τώρα. Όσο καθυστερείς εις βάρος σου είναι. Δεν είναι δύσκολο να μάθουν πού μένεις. Βιάσου, αδελφέ μου».

«Μια στιγμή!» πετάχτηκε η Ερασμία. Πήγε στη κουζίνα, πή-

ρε ένα ξεροκόμματο, ένα κρεμμύδι και λίγες ελιές, τα έβαλε μέσα σ' ένα μαντίλι και, τρέμοντας σχεδόν, έδωσε τις άκρες του σε κόμπο, έκανε ένα μικρό πακέτο και του το έδωσε.

«Πάρε κάτι μήπως πεινάσεις...» του είπε· και έπιασε μια μαξιλαροθήκη λινή που είχε πάντα κρεμασμένη στον τοίχο και φυλούσε τρία τέσσερα μπαγιάτικα παξιμάδια και τα έχωσε κι αυτά μέσα στον μπόγο.

Και μόνο όταν την αγκάλιασε και τη φίλησε για να τη χαιρετήσει, εκείνη ένιωσε πραγματικά να λυγίζει. Λέξη δε βγήκε από το στόμα της όμως· μόνο του χαμογέλασε και του είπε: «Την ευχή των γονιών μας να έχεις μαζί σου. Και κοίτα να προσέχεις!»

«Ερασμία, δε φεύγω και για πάντα... Λίγο καιρό θα λείψω και, όταν θα έχει ξεχαστεί λιγάκι το πράμα, θα γυρίσω», της χαμογέλασε εκείνος.

Ύστερα στράφηκε προς τον Μανόλη, και του είπε: «Φεύγω...»

«Το καλό που σου θέλω, κάνε γρήγορα, Μιλτιάδη», απάντησε ο Μανόλης και έπιασε τον σάκο για να τον βοηθήσει να τον φορτωθεί στον ώμο.

«Φεύγω με το καίκι όμως...» συνέχισε ο Μιλτιάδης· και ασάλευτος περίμενε να ακούσει την αντίδραση του αδελφού του.

«Το ξέρω. Δικό σου είναι, μονάχα κοίτα να προσέχεις», απάντησε εκείνος.

Αγκαλιάστηκαν, και η λαχτάρα του αδελφού του κύκλωσε ασφυκτικά τον Μιλτιάδη.

«Στο καλό και η Παναγιά μαζί σου», του ψιθύρισε η Ερασμία. Ύστερα έβγαλε από το στήθος της τον χρυσό σταυρό του πατέρα τους. «Να τον φοράς πάντα», είπε και του τον έδωσε, παραδίδοντάς τον έτσι στη γονική προστασία.

Η συγκίνηση ήταν διάχυτη τις στιγμές των τελευταίων εναγκαλισμών. Ο Μιλτιάδης είχε στον νου του να τους πει πολλά πράγματα προτού φύγει, αλλά η ανάγκη να ανταποκριθεί η συνειδήσή του σ' ένα σωρό τελευταίες υποχρεώσεις δεν του άφηνε περιθώρια να χάνει χρόνο. Όσο η ώρα περνούσε τόσο πιο γρή-

γορα χρειαζόταν να τελειώσουν όλα. Οι Ιταλοί δε θα αργούσαν να τον εντοπίσουν. Και τότε τα πράγματα θα ήταν δύσκολα για όλα τα μέλη της οικογένειάς του. Η σκέψη και μόνο ότι θα μπορούσε να βάλει σε κίνδυνο τη ζωή τους ήταν εφιαλτική. Έπρεπε να βιαστεί.

Φορτώθηκε τον μπόγο του και χωρίς άλλες κουβέντες άνοιξε την πόρτα της αυλής, κοίταξε ολόγυρα μην τυχόν βρισκόταν κανείς απ' έξω και όταν βεβαιώθηκε ότι δεν υπήρχε φόβος βγήκε προσεκτικά και χάθηκε στο καλντερίμι.

Βάδιζε προσπαθώντας να μην κάνει τον παραμικρό θόρυβο, επειδή η ώρα ήταν ήδη περασμένη και κάθε ήχος διασάλευε τη σιωπή της νύχτας θέτοντάς τον σε κίνδυνο. Αναρωτήθηκε τι είχαν αποφασίσει να κάνουν οι άλλοι. Θα είχαν το σθένος να τον ακολουθήσουν, ή όταν θα έφτανε στο λιμανάκι θα καταλάβαινε ότι είχε μείνει πια μόνος; Ο Γιάννης ήταν μηχανικός και η βοήθειά του κρινόταν απαραίτητη. Αν κάτι δεν πήγαινε καλά με το καϊκι, εκείνος θα μπορούσε να αποκαταστήσει τη μηχανή ή οποιαδήποτε άλλη βλάβη. Από την άλλη, και μόνος του να έμενε, ήταν πια αποφασισμένος. «Ή τώρα ή ποτέ!» μονολόγησε. Ήξερε ότι από την Κύπρο θα μπορούσε να βοηθήσει τον αγώνα, καθώς εκεί είχαν σχηματιστεί Συμμαχικές Οργανώσεις στις οποίες θα μπορούσε να ενταχθεί. Αν οι σύντροφοί του τον εγκατέλειπαν, θα έβρισκε νέους, ταγμένους με την ίδια πίστη στον αγώνα, και μαζί τους θα πορευόταν.

«Πάντως, πίσω δεν κάμω!» μονολόγησε και συνέχισε να περπατά μέσα στο σκοτάδι. Η συνειδήσή του δεν μπορούσε να αποδεχθεί όλα όσα βίωναν στο νησί: και ακόμα περισσότερο, όσα μάθαιναν ότι συνέβαιναν στην πρωτεύουσα. Τα άσχημα νέα ταξίδευαν γρήγορα, προοικονομώντας τις μελλοντικές εξελίξεις και στον τόπο τους. Οι Γερμανοί είχαν μπει στην Αθήνα και σκόρπιζαν τον τρόμο. Όλο και περισσότεροι άνθρωποι πέθαιναν σε ομαδικές εκτελέσεις ή σε κάποια γωνιά του δρόμου, εξαντλημένοι από την πείνα και το κρύο.

Ο Μιλτιάδης από καιρό είχε καταλάβει πως έπρεπε να αναλάβει ενεργό δράση. Τα όνειρα όλων τους για μια ειρηνική ζωή έπρεπε να γίνουν πραγματικότητα. Η αίσθηση ότι είχαν υποδουλωθεί, το γεγονός ότι έβλεπε έναν ολόκληρο πληθυσμό να χάνει, εκτός από τα βασικά μέσα για τη διαβίωσή του, την αξιοπρέπεια και την περηφάνια του, το ότι τη χώρα την κατακτούσαν βίαια ξένες δυνάμεις και έχανε την εθνική της κυριαρχία και όλα όσα την προσδιόριζαν, όλα μαζί τον γέμιζαν με οργή.

Στις κρίσιμες ώρες οι αποφάσεις δεν παίρνονται με βάση τη λογική, αλλά με ό,τι προστάζει η καρδιά. Ακόμα κι αν δεν είναι σίγουρος ο προορισμός, κάποιες φορές φτάνει η ώρα για να φύγεις. Για τον Μιλτιάδη το περιστατικό εκείνης της ημέρας στο καφενείο δεν ήταν παρά μόνο η αφορμή για να τεθεί σε εφαρμογή το σχέδιό του, για να κινηθούν τα γρανάξια της προσωπικής του μοίρας. Θα πήγαινε οπουδήποτε, αρκεί να μπορούσε να βοηθήσει και θα διέθετε τον εαυτό του και το σκάφος του στην υπηρεσία των συμμαχικών δυνάμεων, για να πάρει μέρος στον αγώνα.

Περπάτησε κάμποση ώρα μέσα στο σκοτάδι. Έφτασε στο λιμάνι λίγη ώρα προτού εκπνεύσει το τελεσίγραφο που ο ίδιος είχε θέσει στον εαυτό του και στους φίλους του. Στάθηκε πίσω από τη μεγάλη αποθήκη. Ερημιά. Κοίταξε ολόγυρά του. Δε διέκρινε τίποτε. Οι άλλοι δε φαινόταν πουθενά.

Το μετάνιωσαν, σκέφτηκε και χαμογέλασε λυπημένος. Θα περίμενε λίγο και αν δεν εμφανιζόταν κανείς θα ανέβαινε στο καϊκι. Τίποτε δε θα κατάφερε να τον πτοήσει. Δεν ήξερε προς τα πού θα τον έβγαζε αυτή η ιστορία, αλλά ήταν βέβαιο ότι πίσω δε μπορούσε πια να κάνει.

Η ώρα περνούσε και κανείς δεν έλεγε να φανεί. Ο Μιλτιάδης άρχισε να πιστεύει πως είχε μείνει μόνος του. Έβγαλε από την τσέπη του το ρολόι και προσπάθησε να δει τι ώρα ήταν, όμως το σκοτάδι δεν τον άφησε να διακρίνει τη θέση των δεικτών. Ήξερε μόνο ότι είχαν απομείνει ελάχιστα λεπτά για να τελειώσει η

διορία που είχε δώσει. Οι φίλοι του έπρεπε να βρίσκονταν εκεί αν ήθελαν να φύγουν μαζί του. Ήταν απογοητευμένος· όχι επειδή θα έφευγε τελικά χωρίς αυτούς, αλλά επειδή εκείνοι δε συμερίζονταν τη δική του ανάγκη για ξεσηκωμό.

Όταν γίνει συνείδηση στη ζωή του ανθρώπου ο φόβος και αυτοθέλητα παραδοθεί κανείς σ' αυτόν, τότε γυρισμός δεν υπάρχει, θυμήθηκε τα λόγια του δασκάλου του.

Έτσι τους είχε πει ένα πρωί όταν στο μάθημα της Ιστορίας τους μιλούσε για τον παλιό ξεσηκωμό της πατρίδας· και τα λόγια του έκρουβαν τη βαθιά ανησυχία του για το σήμερα.

«Δάσκαλε, τι σημαίνει *αυτοθέλητα*;» τον είχε ρωτήσει τότε, για να καταλάβει τι ακριβώς ήθελε να τους πει.

«Σημαίνει να θέλει κανείς ο ίδιος, παιδί μου», του είχε απαντήσει εκείνος· «και αυτό λογαριάζεται μεγάλη προδοσία».

Έκανε κρύο και η υγρασία πάγωνε τα δάχτυλά του. Έβγαλε ένα τελευταίο στριφτό τσιγάρο και προσπάθησε να το ανάψει με το τσακμάκι του. Το χαρτί ήταν νοτισμένο. Το πέταξε. Ύστερα φόρεσε τον σκούφο του μπαρμπα-Αντρίκου κι έπιασε από κάτω τα πράγματά του. Το σκάφος τον περίμενε, σαν έτοιμο κι αυτό από καιρό, για την κοινή τους περιπέτεια.

Ένωθε άσχημα. Ήθελε να μην είναι μόνος του σε όλη αυτή την ιστορία, αλλά κανείς δεν μπορούσε να κατηγορήσει κανέναν για τη στάση του. Αν οι φίλοι του είχαν φοβηθεί και είχαν προτιμήσει τη σιγουριά του σπιτιού τους, δεν είχε το δικαίωμα να τους κατηγορήσει. Εκείνος, έστω και μόνος του, θα συνέχιζε. *Ποιος να τα βγάλει πέρα με τον φόβο; Και ο ίδιος φοβόταν, όμως εκείνο το βράδυ είχε καταλάβει πως η μεγαλύτερη έγνοια του ήταν να μη συνεχίσουν να μένουν με σταυρωμένα τα χέρια μπροστά στο κακό. Τότε θα έρθει μια μέρα και κανείς δε θα ανακαλεί στα χείλη του τη γένση της ελεύθερης ζωής. Κανείς δε θα διψά γι' αυτήν, και θα χαθεί παραδομένη στον εχθρό, σκέφτηκε και ξεκίνησε να ανεβεί στο καΐκι.*

Ένα σφύριγμα ακούστηκε και τον σταμάτησε. Ο Μιλτιάδης

γύρισε και κοίταξε πίσω του όταν, την ίδια στιγμή, ένα χέρι τον ακούμπησε στον ώμο.

«Τρεις ώρες δεν είπες; Ανάθεμά σε!» ψιθύρισε ο Γιάννης. «Εδώ είμαστε, μα εσύ δεν κρατιέσαι, ως φαίνεται. Λίγο ακόμα και θα έφευγες χωρίς εμάς. Μα τι άνθρωπος είσαι!»

Πίσω του στέκονταν οι δυο του φίλοι. Ένα χαμόγελο ζωγραφίστηκε μεμιάς στο πρόσωπο του Μιλτιάδη. Αγκυλιάστηκαν όλοι μαζί, λες και έσμιγαν ύστερα από πολύ καιρό, και αμέσως ο Μιλτιάδης είπε ότι πρώτος θα πήγαινε ο ίδιος προς το καΐκι. «Ύστερα θα με ακολουθήσετε ένας ένας, αθόρυβα σχεδόν. Σαν θα βρεθώ εγώ στο καΐκι ασφαλής, θα μπορώ να βλέπω από μακριά την κατάσταση. Θα σας κάμω το σινιάλο μόνο σαν δω πως όλα είναι ήσυχα. Μέχρι τότε να μείνετε εδώ να περιμένετε. Ασάλευτοι. Μη-τε τρέξα σας να μην κουνιέται και μας πάρουν χαμπάρι».

Βρίσκονταν ήδη και οι τρεις σε δεινή θέση. Μπορεί και οι οικογένειές τους. Ο Μιλτιάδης ένιωθε βαριά την ευθύνη να διασφαλίσει ότι τουλάχιστον οι φίλοι του δε θα κινδύνευαν περισσότερο. Θα έκανε εκείνος το πρώτο βήμα – προς τη σωτηρία ή τον χαμό, δεν είχε σημασία. Άλλωστε, εκείνος είχε προκαλέσει όλη αυτή την αναταραχή στη ζωή τους.

Άρχισε να προχωρά με αργά βήματα, ενώ την ίδια στιγμή μυριάδες σκέψεις περνούσαν συνεχώς από το μυαλό του με αστραπιαία ταχύτητα.

Άραγε θα τα καταφέρουμε; Σε τι είδους περιπέτεια πάμε να μπλέξουμε όλοι μαζί; Και αν κάτι συμβεί και χαθούμε, τι θα απογίνουν οι συγγενείς μας; Μήπως τελικά κάνω λάθος; Όχι, τώρα πια γυρισμός δεν υπάρχει.

Τον χώριζαν λίγα μόλις μέτρα από την *Ευαγγελίστρια*, αλλά δεν μπορούσε να υπολογίσει αν θα κατάφερε να την προσεγγίσει με ασφάλεια. Έπρεπε να φτάσει στο καΐκι και να σιγουρευτεί ότι δεν υπήρχε κανείς ολόγυρά του για να τον δει να γλιστρά στο σκοτάδι σαν σκιά. Αυτό σήμαινε ότι καμιά κίνηση δε θα έκανε αν δεν ήταν απόλυτα πεπεισμένος ότι δεν κινδύνευαν.

Οι Ιταλοί θα μπορούσαν να τους είχαν εντοπίσει και να βρίσκονταν κρυμμένοι μερικά μέτρα πιο πίσω τους. Μόλις έβλεπαν την παραμικρή κίνηση θα άνοιγαν πυρ και ίσως όλα θα τέλειωναν προτού καταφέρει να φτάσει στο καΐκι. Μπορεί, πάλι, να είχαν πράγματι χάσει τα ίχνη τους και να είχαν ήδη επιστρέψει στο καφενείο. Για τίποτε δεν μπορούσε να είναι κανείς σίγουρος. Το μόνο βέβαιο ήταν ότι την επόμενη ημέρα θα τους επικήρυτταν. Το χειρότερο, όμως, θα ήταν να άρχιζαν τα αντίποινα, όπως συνήθιζαν να κάνουν όταν γινόταν κάτι που τους ενοχλούσε.

Μόνο αν κατάφερε να φτάσει στο καΐκι θα τέλειωνε το μαρτύριο αυτό. Βέβαια, πέρα από τους Ιταλούς του καφενείου, υπήρχε πάντα και ο φόβος των περιπολιών. Δε σταματούσαν κατά τη διάρκεια της νύχτας ούτε λεπτό. Αν μάλιστα οι άντρες της περιπόλου είχαν ενημερωθεί για το επεισόδιο του καφενείου, τότε η κατάσταση ήταν σίγουρα πιο δύσκολη.

Ωστόσο, ο Μιλτιάδης ούτε μια στιγμή δεν άλλαξε γνώμη για ό,τι είχε κάνει. Απεναντίας, ένιωθε μέσα του μια δικαίωση, και το συναίσθημα αυτό τον ικανοποιούσε βαθιά. Είχε φτύσει κατάμουτρα στον εχθρό όλα όσα σκεφτόταν ο ίδιος και οι περισσότεροι Έλληνες, και κατά βάθος γελούσε η ψυχή του.

Είχε νυχτώσει και η υγρασία απλωνόταν παντού σαν γαλήνια σκιά πάνω από το νερό. Το σκοτάδι ξεδίπλωνε τα πυκνά πέπλα του και καμιά υποψία ανειρήνευτης οργής δε σκίαζε τον ορίζοντα, λες και ο ουρανός αγνοούσε όλα όσα συνέβαιναν σ' εκείνο τον ταραγμένο τόπο. Η ηρεμία της νύχτας εξελισσόταν στη δική της διάσταση, σε μια παράλληλη, υπαρκτή ωστόσο, πραγματικότητα.

Μια απόφαση όλα στη ζωή, ακόμα κι ο θάνατος, σκέφτηκε ο Μιλτιάδης· και με σκυμμένο το κεφάλι μέσα στο πανωφόρι του συνέχιζε να βηματίζει με σταθερά βήματα προς το καΐκι. Μόνο ο ήχος των βημάτων του ακουγόταν εκείνη τη στιγμή. Σιωπηλός, περήφανος. Η ανάσα του ζέσταινε το στέρνο του έτσι όπως είχε σκύψει το κεφάλι του, αλλά το αίμα άρχισε να αναβλύζει ξανά, ακόμα περισσότερο αυτή τη φορά, να ρέει από την πληγή καυτού

και θυμωμένο και να υγραίνει τα ρούχα του. *Αν τα καταφέρω και μπω στο καϊκι πρέπει να σταματήσω επιτέλους την αιμορραγία*, σκέφτηκε και συνέχισε να βαδίζει.

Άξαφνα ένα φως φάνηκε από μακριά. Μια λαμπερή δέσμη πλησίαζε το πλεούμενο. Πάγωσε ο Μιλτιάδης. Η ιταλική περιπόλος θα μπορούσε να τον εντοπίσει από λεπτό σε λεπτό. Ελάχιστα δευτερόλεπτα τον χώριζαν από τη στιγμή που το δυνατό φως θα σταματούσε πάνω του ανελέητο. Οι σύντροφοί του, κρυμμένοι, παρακολουθούσαν με κομμένη την ανάσα όλα όσα διαδραματίζονταν μπροστά τους. Ήξεραν πως ό,τι και να γινόταν θα έπρεπε να παραμείνουν στις θέσεις τους. Ήταν ανήμποροι να αντιδράσουν.

Ο Μιλτιάδης ήταν χαμένος. Η δέσμη φωτός όλο και περισσότερο τον πλησίαζε και εκείνος ένιωθε ήδη την ηδονή του πολυβόλου όταν ετοιμάζεται να εκπυρσοκροτήσει, μύριζε το μπαρούτι να σκάει δίπλα του, να μπαίνει κυριολεκτικά μέσα στα σπλάχνα του, να κατακαίει το πετσί του. Σκέφτηκε να τρέξει πίσω στην κρυψώνα του, αλλά ο ήχος της κίνησής του πάνω στα χαλίκια θα επιβεβαίωνε ότι κάτι περίεργο συνέβαινε και θα έφερνε με βεβαιότητα τον εχθρό ακόμα πιο γρήγορα κοντά του.

Το φως ερχόταν καταπάνω του ορμητικό, όταν εκείνος με μια ενστικτώδη κίνηση βρέθηκε κουλουριασμένος πίσω από τα βράχια. Δεν είχε άλλη λύση. Μέσα στην ψευδαίσθηση την οποία χαρίζει στην όραση το σκοτάδι σκέφτηκε ότι ίσως κατάφερε να περάσει απαρατήρητος από τον φρουρό αν παρέμενε ακίνητος – ένας ακόμα βράχος στην άκρη του λιμανιού. Τα μαύρα του ρούχα τον βοηθούσαν. Χωρίς δεύτερη σκέψη χώθηκε ανάμεσα στις πέτρες.

Η φωτεινή δέσμη είχε φτάσει κιόλας στην *Ευαγγελίστρια*. Διατυμπάνιζε τη λάμψη της αδυσώπητα. Έλουζε με ευχαρίστηση τη γάστρα του καϊκιού, έκανε να γυαλίζουν τα βρεγμένα σχοινιά, πυρπολούσε τα μαζεμένα πανιά πάνω στα κατάρτια. Και προχωρούσε, αργά, σαδιστικά προς τα βράχια.

Ο Μιλτιάδης κουλουριάστηκε ακόμα περισσότερο. Τα χτυπημένα του πλευρά τον πονούσαν σε κάθε κίνηση και η ανάσα του γινόταν πιο οδυνηρή στη θέση αυτή. Χωμένος όπως ήταν μέσα στον κόρφο του, μύριζε το βρόμικο δέρμα του. Το αίμα έσταζε από την κομμένη σάρκα. Ο φόβος κεντούσε πόντο πόντο το σώμα του και κρύος ιδρώτας τον έλουζε. Το φως συνέχισε να γλιστρά. Από το ξύλινο πρωραίο σαρκίο του πλοίου κατευθυνόταν, αργά, βραδυκίνητα, καταπάνω του.

Έμεινε ασάλευτος. Προσπαθούσε να ελέγξει ακόμα και την ανάσα του. Κάθε ανεπαίσθητη κίνησή του θα μπορούσε να τον προδώσει. Το ζεστό φως άγγιξε την πλάτη του και τα βήματα του Ιταλού ακούγονταν τραχιά και άγρια να πλησιάζουν. Τα γόνατα του Μιλτιάδη για μια στιγμή άρχισαν να τρέμουν. Το φωτεινό χάδι, σαν αιχμηρό καρφί, περόνιασε το κορμί του. Ο Μιλτιάδης σταμάτησε και να αναπνέει. Μέσα στη χειμωνιάτικη θαλασσινή υγρασία της βραδινής ώρας κόμποι ιδρώτα κατρακυλούσαν στο μέτωπό του. Ακουγόταν μόνο το ηχηρό τρίξιμο της μπότας του στρατιώτη και ο αναστεναγμός της πέτρας κάτω από το βάρος της.

Η παχιά φωτεινή δέσμη στάθηκε πάνω του για λίγα δευτερόλεπτα που του φάνηκαν αιώνας. Ήταν σίγουρος ότι τον είχαν εντοπίσει. Ο σφυγμός του χτυπούσε λυσσασμένα στους κροτάφους του, υπαγορεύοντας παράλληλα τον ρυθμό με τον οποίο έρεε το αίμα από τη χαίνουσα πληγή. Για μια στιγμή σκέφτηκε να σηκωθεί ο ίδιος και να παραδοθεί. Μόνο μ' αυτό τον τρόπο θα διασφάλιζε ότι οι φίλοι του δε θα κινδύνευαν.

Λίγο ακόμα και θα τελειώσουν όλα, σκέφτηκε κι έκλεισε τα μάτια. Έμεινε εκεί ασάλευτος, έως ότου ο Ιταλός στρατιώτης διάβηκε δίπλα του σχεδόν και τελικά τον προσπέρασε χωρίς να τον αντιληφθεί. Και δεν κουνήθηκε κανείς από τη θέση του παρά μόνο όταν ακούστηκαν τα βήματα του στρατιώτη να απομακρύνονται και η φωνή του να συνομιλεί με μια γυναικεία φωνή, σταλμένη λες επιτούτου για να του αποσπάσει το ενδιαφέρον.

Μόλις ο Ιταλός με τη γυναίκα απομακρύνθηκαν από κοντά

τους, ο Μιλτιάδης σηκώθηκε από τη θέση του και έτρεξε προς το σκάφος, κάνοντας ένα νεύμα στους άλλους δύο να τον ακολουθήσουν. Ένας ένας σκαρφάλωσαν στο καΐκι και κλείστηκαν στο μικρό αμπάρι χωρίς να ανταλλάξουν σχεδόν καμιά κουβέντα. Έκανε κρύο και η νοτιά της θάλασσας μαζί με την υγρασία του πολέμου νότιζε την ψυχή τους. Η αδρεναλίνη είχε φτάσει στα ύψη και τίποτε πια δεν τους πτοούσε.

Λίγη ώρα αργότερα σήκωσαν τα πανιά. Ο Μιλτιάδης κάθισε δίπλα στη λαγουδέρα κι έπιασε να μανουβράρει το καΐκι. Σιγά σιγά βγήκε από το λιμάνι. Αθόρυβα, σχεδόν βουβά. Η *Ευαγγελίστρια* έμοιαζε περισσότερο να γλιστρά μέσα στα παγωμένα νερά παρά να ταξιδεύει. Το σκοτάδι τούς κάλυπτε, αλλά ο κίνδυνος δεν είχε περάσει. Αν τους εντόπιζε κάποιο πλοίο να κυκλοφορούν τέτοια ώρα, δε θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν γιατί βρίσκονταν μεσοπέλαγα. Είχαν όμως μπροστά τους μια ολόκληρη νύχτα και έπρεπε να εκμεταλλευτούν τη σκοτεινάγρα τ' ουρανού, για να προλάβουν να ξανοιχτούν στο πέλαγος.

Το ξημέρωμα τους βρήκε, όλους μαζί, πεινασμένους, βρόμικους, αλλά ολοζώντανους και ασφαλείς.

Στις άγριες θάλασσες της κατεχόμενης Ελλάδας υπάρχει ένα μυστικό ελευθερίας που το γνωρίζουν μόνο οι γενναίοι. Η «Ευαγγελίστρια», το καΐκι της διαφυγής, δε μεταφέρει ανθρώπους· μεταφέρει την ελπίδα της εθνικής ξαστεριάς στην πιο σκοτεινή στιγμή της σύγχρονης Ιστορίας. Κατακτητές και πατριώτες, διώκτες και κυνηγημένοι, όλοι τους στρατευμένοι σ' έναν πόλεμο που θα κρίνει το μέλλον του κόσμου. Από τον ασυμβίβαστο καπετάν Μιλτιάδη Χούμα μέχρι την καρτερική Ελένη του, μικροί και μεγάλοι ήρωες στροβιλίζονται σ' ένα έπος που εκτυλίσσεται στην πανάρχαια θάλασσα του Ομήρου. Τι απέμεινε από αυτή τη φοβερή αντάρα; Μνήμες και βοές μέσα στον χρόνο αλλά και η ζωή αυτών των ανθρώπων, πλούσια σε ιδανικά, σε όνειρα, σε έρωτες και πάθη. Ζωή μοιρασμένη σε επεισόδια που θα αδυνατούσε να συλλάβει και η πιο τολμηρή φαντασία.

*Μια μυθιστορηματική μαρτυρία για τότε
που οι ψυχές ήταν φτιαγμένες από ακριβό μέταλλο,
τότε που την Ιστορία την έγραφαν οι απλοί άνθρωποι.*

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
www.psychogios.gr

ISBN: 978-618-01-1436-2

9 786180 114362

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 17734

Ε Σ Ε Ι Σ Κ Ι Ε Μ Ε Ι Σ Π Α Ν Τ Α Σ ' Ε Π Α Φ Η